د. فەرهاد پیرباڵ

ژەنەراڵ شەریف پاشا

(١٨٦٥ - ١٩٥١)

یەکەمین سیاسەتمەداری کورد
کە داوای دەوڵەتێکی سەربەخۆی بۆ کورد کرد

ژەنەراڵ شەریف پاشا

(١٨٦٥-١٩٥١)

یەکەمین سیاسەتمەداری کورد

کە داوای دەوڵەتێکی سەربەخۆی بۆ کورد کرد

نوسینی: د. فەرهاد پیربال

سەرنج :

هەرکەم وکوڕی و ناتەواویەك لە وێنەو بەڵگەنامـەکاندا هـەبێت ، نووسـەر لێـی بـەر پرسـیارە، چونکە نووسەر جگە لەو وێنەو بەڵگەنامانە هیچی تری نەبووە بۆ بڵاوکردنەوەو بوونیشیان لـە کتێبەکەدا گرنگ بوو.

- ناوی کتێب: ژەنەڕاڵ شەریف پاشا
- ناوی نووسەر : د. فەرهاد پیربال
- بابەت: تۆژینەوە
- ئەرشیفی: ماڵی شەرەفخانی بەتلیسی لە هەولێر
- مۆنتاژ: سەیران عبدالرحمن
- تیراژ: ٦٠٠ دانە
- ژمارەی سپاردن : ٣٣٦ ی ٢٠٠١
- چاپی یەکەم : سلێمانی
- کۆمپیوتەرو ئۆفسێتی دەزگای سەردەم

زنجیرە کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم (١٦٨)

پێشکەشە :

ئەم کتێبەم، پێشکەشە بە باوکم، **پیربال قەصاب**، کە ئێستاش، لە تەمەنی ٩٢ ساڵیی خۆیدا، کاتێ لە بەختی کورد تووڕە دەبێ، بە هەمان ئاوازی دڵشکاوی ژەنەراڵ شەریف پاشاوە، دەڵێ:

"ئەجاغدەن مەشە ئۆڵماز
کوردتەن پەشە ئۆڵماز"
"جەمشیدی شا ئۆڵرسەو
کیمسە بەخماس یووزووە
مەعریفەت مەنقرە دەگماس
ئەهلی پوول دەورانیدیر".
واتە:
دار ماشەی لێ دروست نابێ
کورد پاشای لێ پەیدا نابێ
با جەمشیدی پاشاش بیت
کەس تەماشای چەهرەت ناکا
ئەمڕۆ سەردەمی پارەدارانە

وێنەی ژەنەڕاڵ شەریف پاشا

له جیاتی پێشەکی

ئـەم کتێبـە هەوڵدانێکـە بـۆ نیگـاراندنی پۆرترێتـی سیاسـەتمەدارێکی کـوردی "دووره ولات"، که بۆ یەکەمین جار لـه مێـژووی خـەباتی نێودەوڵـەتیدا، خـەونی بـە دامـەزراندنی دەوڵەتێکی کوردییەوە دەبینی و کاریشی بۆ دەکرد؛ هەروەها هەوڵدانێکە بـۆ کۆکردنـەوەی پارچە زیواڵ زیواڵەکانی مێژووی نەتەوەیـەك کـە لـە چـارەکی یەکـەمی سـەدەی بیسـتەمدا چاوی ئاواتی بڕیبووە ئەم سەرکردە تێکۆشەرە.

ژەنـەراڵ شـەریف پاشا (١٨٦٥-١٩٥١) ڕیشـەی لـە سـلێمانی، دڵـی لـە دیاربـەکر، دەستێکی لە ئەستەمبوڵ، دەستەکەی دیکەی لە ستۆکهۆڵم؛ قاچێکی لە پاریس، قاچەکـەی دیکـەی لـە پایتـەختی بـەریتانیا.. هەشـتا سـاڵ ژیـا و خـەباتی لـە پێنـاو دامـەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیدا کـرد؛ کـەچی هیچـی بـە هیـچ نـەکرد. گۆڕەکـەی، ئێسـتا، ئـەوەتا لـە قاهیره: نازانین لە کام گەڕەك و لە کام گۆڕستان کەوتووە.

دەبێ دانی پێدابنێـم: ئـەوەی وای لێکـردم ئـەم سـەرکردە کـوردە "نەناسـراو"ەم خـۆش بوێت، ئەوەی هانی دام بچم بـۆ مـاوەی حـەوت سـاڵان لـە پـاریس بـە دووای ئـەم ژەنەراڵـە کوردەدا وێڵ بم و بەدووای ساغکردنەوەی پارچە ونبووەکانی ژیانیدا بگەڕێم؛ پێـش هـەموو شتێك: سەرسامیی خۆم بوو بۆ شەخسیەت و ژیانی جەنجاڵی پڕ جەربەزەیی ئەم پیاوە. مـن، بە تەواوەتی، ژیان و شەخسیەتی خۆمم لە ئەودا دەدیتەوە. بە تایبەتیش، کاتـێ لـە ڕێگـەی پشکنینی دۆسییە شەخسییەکانی خۆیەوە لە پۆلیسخانەیەکی گـەڕەکی پێنجـەمی پـاریس، بۆم بە دیار کەوت کە ئەم زاتە گەورەیە، لە کۆتایی ژیانیدا -دووای ئەم هەموو سەڵتەنەت و سامان و تێکۆشانە، کە دەیویست ببێتە سـەرۆك دەوڵـەتی کوردسـتانی گـەورە!- نـائومێد دەبێت: هەموو پارەو سامان و ژیـانی خـۆی لـە قومـارو کـەیف و نـایت کلەبـەکان سـەرف

دەکات. لە کۆتاییشدا کە ئیفلاس دەکات، بێ پارەو پوول، بێ ماڵ و حاڵ، لەسەر جادەکانی پاریس دەکەوێت: وەك هەر لانەواز و لاکەوتەیەکی سەر شەقام ژیان بەسەردەبات. ئەم شکستە سیاسییە، ئەم نائومێدییە، ئەم ئاخرشەڕییە.. بەهرەی نووسینی ڕۆمانێکی دامێ. بەڵام پێش کەوتنە سەر نووسین، هەستام هەرچی بەڵگەنامەیەکی پەیوەندیداری ئەم ژەنەراڵە کە من دەستم دەیگەشتنێ، لە کتێبخانەکانی پاریس کۆم کردنەوە و تەرجەمەم کردن، وردە وردە لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاوم کردنەوە، ئیدی، وردە وردە، ناوی ژەنەراڵ شەریف پاشا کەوتە سەر زمانی شاعیرانیشەوە.

ئەم کتێبەی بەردەست، کەواتە، کتێبێکی ئەکادیمی نیە: هەرچەند، لە ئاکامدا، ئەم بەڵگەنامانە، زیاتر هەر خزمەتی تۆژەرو مێژوونووسان دەکەن، بەڵام کولتوور، لە ئاکامدا، هەموو ئەم تام و بۆ و بینینە یەکانگیرانەیە بەسەر یەکترەوە. من بۆ خۆیشم ، هەرگیز، نەمتوانیوە -ناشزانم بتوانم- کە مێژوو لە هونەر جودا بکەمەوە.

ژەنەراڵ شەریف پاشا (١٨٦٥-١٩٥١) جگە لەو یاداشتنامەیەی بە زمانی فەڕەنسی لە بارەی (داخوازییەکانی گەلی کورد) لە ساڵی (١٩١٩)دا لە پاریس بڵاوی کردۆتەوە، هەروەها بڵاوکردنەوەی گۆڤارێك بە ناوی مەشرووتیەت بە زمانی فەڕەنسی؛ بە پێی لیستی ئەو کتێبە کۆنانەی لە ئەرشیفخانەی ئینالکۆ لە پاریس پارێزراون: خاوەن چەندین کتێبی دیکەشە بە زمانی عوسمانلی و فەڕەنسی، لەوانە: کوردامان- اهل صلیب- بە فەڕەنسی، هەروەها (قرواسان).

کوردستان لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا، واتە لە سەردەمی شەریف پاشادا- کە سەردەمی دابەشکردنێکی تازەی کوردستان و پلانە گلاوەکانی داگیرکەران بوو- بە ژیانێکی هەژەند و پڕ لە کارەساتی ئەوتۆدا ڕەت دەبوو کە هەر هەفتەیەکی ژیان: ڕاپەڕینێك بوو، هەر مانگێك: لاپەڕەیەکی درەوشاوەی مێژوویی بوو، گۆڕانکارییەك بوو، هەنگاوێکی شێرانەی تازە بوو.

(گەنجە کوردەکان)[1] ئەو نووسەر و رووناکبیرە کوردانە بـوون کـە لـە کۆتـایی سـەدەی نۆزدەهـەم و سـەرەتای سـەدەی بیسـتەمدا، بەشـی هـەرە زۆریـان، بـە خواسـتی خۆیـان، پەرتەوازەی شاری ئەستەمبول ببوون، لەوێ -لە لایەکـەوە لـەژێر کاریگـەریتیی کولتـووری ناسیۆنالیستی تـورك و ئەرمـەن و عـەرەبدا، لـە لایـەکی دیکەشـەوە لـەژێر کاریگـەریتیی راستەوخۆی کولتـووری ئـەورووپی، بـە تایبـەتی فەرەنسـیدا- دەیانویسـت دوورە وڵاتبوونـی خۆیان بکەنە تریبوونێك بۆ بووژاندنەوەی جموجولی ناسیونالیسـتی کـوردو تازەکردنـەوەی کولتـــووری کـــوردی. یـــەکێك لـــە دیـــارترین ئـــەو رووناکبـــیرە دوورە وڵاتانـــە، ژەنەراڵ شەریف پاشا بوو.

ئەم دوورە وڵاتییە خواستمەندانەیەی (گەنجە کوردەکان) لـە ئەسـتەمبولدا بـە یەکـەمین هەنگاو لە قەڵەم دەدرێـت لـە مێـژووی دوورەوڵاتیـی کـورددا، کـە وەك دەسـتاوەردێك، بـە شێوەیەکی نەخشە بۆکێشراو، بـەکاری بـهێنن بـۆ دروسـتکردنی دیـالۆگێکی شارسـتانیانە لەگەڵ جیهان و کولتووری رۆژئاوادا: لە پێناو تازەکردنەوەو بوژاندنەوەی ژیانی کولتووریو سیاسی کورد[2].

ئەم رووناکبیرە گەنجـە کوردانـە، لەهـەر چوارپارچەکـەی کوردسـتانەوە روویـان کردبـووە ئەستەمبول. گەلێك لەو رووناکبیرانە، لە زانکۆکانی ئەنقەرەو ئەسـتەمبول و پایتەختـەکانی ئەورووپا خوێندبوویان و بڕوانامەی بەرزیان هێنابۆوە یان بەلای کەمییەوە فێری زمانـەکانی تورکـی و فەرەنسـی و ئـەڵمانی و رووسـی و یۆنـانی و ئینگلـیزی ببـوون. ئـەو زمانـە بیگانانـەیان بـەکاردەهێنا بـۆ دەوڵەمـەندکردنی ئـەدەبیاتی کـوردی و بەرەوپێشـەوەبردنی دۆزی کورد.

بە کورتی: لەسەر دەسـتی ئـەو نووسـەر و رووناکبـیرە گەنجـە کوردانـەدا بـوو کـە بـیر و نووسین، بیری نەتەوایەتی و رۆژنامەنووسی، تێکەڵ بە یەکتر بوون؛ چەمکی تـازە لـە بـارەی سیاسەت و ژیان و ئەدەب و شارستانیەت هاتنە ئاراوە.

(گـە نجـە کوردەکـان) یەکـەمین نـەوەی ڕووناکبـیرانی کـوردن کـە دووره وڵاتییـان، بــۆ یەکەمین جار، وەك "پرۆژەیەکی مەعریفی" بەکارهێنابێت و بە ڕاستیش لـە ستراتیژیەتی ئـەو دووره وڵاتییـه تـێ گەیشـتبن. یەکـەمین هـەنگاوی ئـەم سـتراتیژیەتەیان بڵاوکردنـەوەی یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی بوو لە ساڵی ١٨٩٨دا لە شاری قاهیره. پاشـانیش -لـە مـاوەی ساڵانی ١٩٠٠-١٩٢٣دا دامەزراندنی یەکەمین چاپخانە و قوتابخانە کوردییەکان و چەندین کۆمەڵـە و ڕێکخـراوی پیشـەیی و ڕووناکبـیری و سیاسـی، هـەروەها بڵاوکردنـەوەی دەیـان کتێبی دانسقەی تازەو ڕۆژنامە و گۆڤاری جۆراوجۆر لە دەرەوەو ناوەوەی کوردستاندا[٣].

جگە لە ئەستەمبوڵ و قاهیره، کە لـەو سـەردەمەدا دوو مـەڵبـەندی بڵاوکردنـەوەی بـیری نەوژەن بوون -نەك تەنیا بۆ کورد بـەڵکو بـۆ گـەلانی فـارس و عـەرەب و ئەرمـەن و تـورك خۆیشی- لە هەمان کـاتدا ئـەورووپاش (بـە تایبـەتی پـاریس و ژنێـڤ و لـەندەن) بـە سـێ مـەڵبەندی گرنگ دەژمێردرێن کە نووسەرو سیاسەتمەدارو ڕووناکبیرانی کـوردی دووره وڵات چالاکییە جۆراوجۆرەکانی خۆیان تێدا ئەنجام دابێ[٤].

لە مـاوەی ساڵانی ١٨٩٧-١٨٩٩دا، ڕووناکبیری کورد، د. عـەبدوڵڵا جـەودەت، لەگـەڵ هاوڕێکەی، د. ئیسحاق سکووتی، کە پێکەوە لە زیندان و لە دەست زەبروزەنگـی سـوڵتان عەبدولحەمیدا ڕایانکردبوو، خۆیان گـەیاندبووە ژنێـڤ: لـەوێ دوو ڕۆژنامـەیان بـە زمـانی عوسمـانلی (تورکـی) دەردەکـرد؛ یەکـەمیان عوسمـانلی (١٨٩٧-١٩٠٤). دووەمیشـیان اجتهاد (١٩٠٤). لەگەڵ ڕۆژنامـەیـەکی دیکـە بـەزمـانی فەرەنسـی بەناونیشـانی osmanli (١٨٩٧ـ ١٨٩٩) کە پاشکۆی ڕۆژنامەی (عوسمانلی) بوو[٥].

لە لایەکی دیکەشەوە، ژەنەراڵ شەریف پاشا، لە مـاوەی ساڵانی ١٩٠٩-١٩١٣دا، واتـە دوای هاتنـە سـەر حوکمـی تورکـە لاوەکـان Juns rurcs گۆڤـارێکی بـە ناونیشـانی (مـەشروتیەت Mechroutiette) بە زمـانی فەرەنسی لە شاری پاریسـدا بڵاودەکـردەوە، ئـەو

گۆڤـارە ئۆرگـانی حزبەکـەی خـۆی بـوو، حزبـە رادیکـــالی عوسمـــانی- Parti Radicali Ottoman)[٦].

خوێنەر کە لاپەڕە درەوشاوەکانی ئەو ڕۆژنامە و گۆڤارانــە دەخوێنێتــەوە، زۆر بـە باشــی لەوە تێدەگـات کـە لـەو ماوەیـەدا، لـە ئـەورووپا، (عـەبدولڕەحمان بـەدرخان) و (عـەبدوڵلا جەودەت) و (شەریف پاشا) و (ئیسحاق سکووتی) لە پاریس، لە ژنێڤ، لە لەندەن.. تـا چ ڕادەیـەك لـە غـەمی چارەنووس و داهـاتووی نەتـەوە ژێردەسـتەکەی خۆیـان بوونـــە؛ چـۆن توانیویانە دوورە وڵاتیی خۆیان بکەنـە سـتراتیژیەتێك بـۆ خـەباتی سیاسـیو ڕووناکبیرانـەی خۆیان. ئەمەش، بێگومان، نەك تەنیا لە ڕێگای نووسـین بـە زمـانی فەرەنسـی، عوسمـانی، کوردی لەو گۆڤارانەدا بەڵکو بە خەباتی سیاسیو ڕێکخراوەیـی و بەشـداربوون لـە چـەندین کۆنفرانسی نێودەوڵەتیانەی جۆراوجۆر لە ماوەی ساڵانی ١٩٠٠-١٩٢٣دا[٧].

ئەو ڕووناکبیرە گەنجە کوردانە، کە ژەنەراڵ شەریف پاشا یەکێك بوو لە ئەوان، بزووتنـەوە نەتەوەخوازییەکەی ئەو سـەردەمەی کوردسـتانیان، لـە ئاسـتی سـەرزارەکییەوە، لـە ئاسـتی کارەسـات و ڕاپەڕینـە ڕۆژانەکانـەوە گـەیاندە ئاسـتی نووسـین و هۆشـیاری و ئایدیۆلۆژیـا: ئاستێك کە ئیـتر "مێژوونووسـەکان" ئـەم بزووتنـەوە ڕۆژنامەنووسـییە بکەنـە بەڵگەیـەك و سەنەدێك.

خاسیەتێکی دیکەی ئەم بزووتنەوە نەتەوەخوازییەی گەنجە کوردەکـان: جیـاوازیی دیـدی سیاسیو فرەیی بیرەکان بوو. دەبینین، لە هـەمان کـاتدا، بـۆ نموونـە بـیری پـان ئیسـلامیو ریفۆرمیزم، ڕووبەرێکی فراوانیان لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا داگیرکردووە.

زۆربەی نووسـەرو ڕووناکبـیرە گەنجـە کوردەکـان، لـەو سـەردەمەدا، سـەر بـە ڕێکخـراوی "ئیتیحادو تەرەقی" بوون: هـەر لـە د. عـەبدوڵا جـەودەت و د. ئیسـحاق سـکووتییەوە کـە دامـەزرێنی ڕێکخراوەکـە بـوون تـا دەگاتـە ژەنـەراڵ شـەریف پاشـاو میقـداد- مـەدحـەت و عبدالرحمان بەدرخان.

بە شێوەیەکی گشتی، لە بواری بزووتنەوەی سیاسیی ئەو ڕووناکبیرە گەنجە کوردانەدا، پێنج ڕەوتی سیاسیی جیاواز لەو سەردەمەدا بەدی دەکرێن:

١- ڕەوتی عەلمانی و فیدرالی، کە لەژێر کاریگەرێتیی ئەزموونی ڕۆژئاواو بیری ئەورووپیدا، باوەڕی وابوو کە نەتەوەی کورد، وەك ئەرمەن و عەرەب و تورك و چەرکەس، پێکەوە، لە چوارچێوەیەکی فیدرالی عوسمانیدا، بە ئاسانی، دەتوانێ بە ئامانجەکانی خۆی بگات. ئەمەش، پرۆگرامی گشتیی "ئیتیحادو تەرەقی" بوو. د. عەبدوڵا جەودەت دامەزرێن و سەرگەڤازی ئەم ڕەوتە بوو، تەنیا لە کۆتایی ژیانیدا لێی پەشیمان بۆوە. ئەم ڕەوتە بە هیچ شێوەیەك لە ژیان و بەرژەوەندییەکانی کوردەوە نزیك نەبوو، خزمەتی کوردیشی نەکرد.

٢-ڕەوتی پان ئیسلامی، کە باوەڕی وابوو دین (شەریعەت ویاساکانی ئیسلام) دەتوانێ هەموو ئازادی و مافە نەتەوەییەکانی کورد، لە چوارچێوەی هەمان ئیمپراتۆریەتی کۆنی عوسمانیدا دابین بکات. سەعید نەورەسی و عبدوالرحیم ڕەحمی هەکاری نموونەی دیاری ئەم ڕەوتە بوون. دیسان ئەمانیش نەیاندەتوانی لە ژیان و ڕۆحییات و بەرژەوەندییەکانی کورد تێبگەن.

٣- ڕەوتی ریفۆرمیستەکان، کە لەوانەیە ژمارەیان، لە چاو ڕەوتەکانی دیکە، زۆر کەمتر بووبێت. باوەڕیان وابوو کە دەکرێ بە ئامۆژگاری و پاڕانەوەو ریفۆرم، هەندێ لە ئازادیو مافە نەتەوەییەکانی کورد لە سولتان عەبدوالحمید وەربگیرێت نموونە و سەرگەڤازی ئەم ڕەوتە، میقداد- مەدحەت بەدرخان بوو کە لە یەکەمین پێنج ژمارەی ڕۆژنامەی کوردستان (قاهیرە: ١٨٩٨) ئەم ڕەوتەی گرتبووەبەر؛ کە بێگومان سەرنەکەوت، تەنانەت بە زیانیش شکایەوە.

٤-ڕەوتی شۆڕشگێرە چەکدارەکان، کە باوەڕیان وابوو بە ڕاپەڕینی چەکداری و هێزی پەلاماردەر هەموو ئازادی و مافە نەتەوەییەکان وەدەست دەهێنرێن. شێخ عوبەیدولای

نەهری‌و کوڕەکانی، نموونەی ئەم ڕەوتەن. دیارترین کەماسی‌و هەڵەی ئەم ڕەوتە ئەوەبوو کە نەیاندەتوانی لە چوارچێوەی جوگرافیی خۆیان بچنە دەرەوە: سروشتێکی دینی‌و عەشایەرگەرییان هەبوو نەك کوردستانی. جگە لەمانەش، پەیوەندییەکی توندو نەخشەسازییان لەگەڵ ڕووناکبیرە ناسیونالیستەکان نەبوو.

٥-ڕەوتی ڕووناکبیرە ناسیوونالیستە جوداخوازەکان، کە باوەڕیان وابوو پێویستە نەتەوەی کورد سەربەخۆبیت ، لەژێرئالآی نەتەوەیی خۆیدا بژیت ٠حاجی قادری کۆیی وەك شاعیرێك، دەمێك بوو بە شیعر ئەم ئالآیەی بەرزکردبۆوە،٠ لەناو ڕووناکبیرەکانیشدا، هەندێ لەوانەی کە لە سەرەوەدا ئاماژەمان بۆ کردن، وەك سورەییاو عبدوالرحمان بەدرخان، پاشانیش ژەنەراڵ شەریف پاشا لە ١٩١٩دا نموونەی ئەم ڕەوتە بوون.

بە شێوەیەکی گشتی، ئالآهەڵگرانی ئەم ڕەوتە ناسیونالیستە ئازادیخوازە، زۆر درەنگ بەدیارکەوتن، ڕاستتریش وایە بڵێین: زۆر درەنگ لە یەکتر کۆبوونەوە. ئەمەش چونکە هەر هەموویان، پێشتر، بە شێوەیەکی جیاواز بیریان دەکردەوە: لەناو ڕێکخراوەکانی "ئیتیحادو تەرەقی"، "پارتی ڕادیکاڵی عوسمانی"، یان لەناو حزب و کۆمەڵە پرژوبلآوە بچووکەکانی دیکەدا کاریان دەکرد. هەرگیز نەیانتوانی و نەیانزانی کە حزبێکی کوردستانیی سەربەخۆی یەکدەست و یەکرِا دروست بکەن. هەرسێ چوارێك، یان شەش حەوتێك پێکەوە، بە جیا، لەناو ڕێکخراوێك، جەمعیەتێك، حزبێکدا بوون.

ساڵی ١٩٠٨ ئاوێنەیەك بوو کە ڕووی ڕەشی دکتاتۆرییانەی حزبی "ئیتیحادو تەرەقی"ی زۆر بە ڕوونی پیشانی "گەنجە کوردەکان"دا. ئیتر لەم ساڵە بەملاوە ڕووناکبیرە گەنجە کوردەکان تێگەیشتن کە ئەو حزبەی بە درێژایی ژیانییان کاریان بۆ دەکرد، هیچ ماف و ئازادییەك نابەخشێتە کورد. بەم شێوەیە، وردە وردە، ئەو ڕووناکبیرە گەنجە کوردانە لە "ئیتیحادو تەرەقی" و ڕەوتەکانی دیکە پاشگەز بوونەوە: ڕوویان کردە ناسیوونالیزم و پێکهێنانی "تەشکیلاتی" تازە.

ژەنەراڵ شـــەریف پاشـا یـەکێك بـوو لـەو پاشـگەزانە. بـە ڕاسـتیش، خوێندنـەوەی بـیری سیاسیی ئەم سیاسەتمەدارە، تۆژینەوە لە پەرەسەندنی بیری نەتەوەیی ئەم کەڵەپیاوە، کارێکی زۆر سەنجڕاکێش و لە هەمان کاتدا بەسوود دەبێت بۆ مێژووی کورد.

پەرەسەندنی بیری سیاسـیی بەرهەڵسـتکارانەی ژەنـەراڵ شـەریف پاشـا (١٨٦٥-١٩٥١ سێ قۆناغی ئاشکرای تێدا دەبینرێت:

-قۆناغی ئیتیحادو تەرەقی (١٩٠٠-١٩٠٨).

-قۆناغی ڕادیکاڵیزم (١٩٠٩-١٩١٤).

قۆناغی ناسیووناليزمی کوردی (لە ١٩١٨ بەملاوە).

دووقۆنـاغی یەکـەم، هـەردووکیان، دەکـرێ بـە پـان عوسمـانیزم بژمـێردرێن. قۆنـاغی سێیەمیش بە چڵەپۆپەی ناسیووناليزم دادەنرێت، چونکە ئەو، یەکەم سیاسـەتمەداری کـوردە کە داوای دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیی کردبێت لە ئاستێکی نێو دەوڵەتیدا.

بـەم شـێوەیە، دەبینـین: وازهێنـان لـە ئایدیۆلۆژییـەتی پـان عوسمـانیزم، فیدراڵـیزم، ڕادیکـاڵیزم.. وەك لای شـەریف پاشـا دەبینـین، وای کـرد کـە ئـەو توخمانـەی جموجوڵـی ناسیووناليزمی کورد پێکدەهێنن، هێدی هێدی، لە یەکتری کۆببنەوە.

د. فەرهاد

هەولێر: بەهاری ١٩٩٩

سەرچاوەو پەراویزەکانی پیشەکی:

١-د. عەبدولاَ جەودەت، لەسەر وەزنی (تورکــە گەنجـەکان) بـۆ یەکـەمین جـار نـاو لـەم نەسلە کوردە دەنیَ "کوردە گەنجەکان". بروانە: عبدالله جودت: بیر خطاب، گۆڤــاری (رۆژی کورد)، ئەستەمبول، ژمــارە (١)، ئەســتەمبۆل: ١٩١٣، ل ٤. پاشـانیش، حـاجی مووسـای سەرۆك عـەشیرەتی کۆرچیخان، یارمـەتیدەری ریکخراوی هیڤی، ئــەم زاراوەیــەی بـەکارهیناو گوتی: "ئەگەر گەنجە کوردەکان کوورەیـەك دروسـت بکـەن، ئیمـە ئامــادەین ببـین بـە دارو خۆمـان لەو کوورەیەدا بسووتینین). بروانە: عـبدالله بابەکر حەمـەد ئاغـا: رۆژنامـەوریکخراوە کوردییـەکانی تورکیـا،لەتورکییـەوەئامادەی کـردووە، کــاروان، ژمــارە ٦٤، س ١٩٨٨، ل ٨٨-٩٢. هـەروەها کوردناسـی رووس، ڤ. ئـە. گەردلیڤسـکی، بـە هـەمـان شــیوە، زاراوەی (گەنجـە کوردەکـان)ی بەرامبــەر (گەنجــە تورکــەکان) بــەکارهیناوە. بروانــە: لاهووتــی: کوردستان و کورد، و جەبار قادر، گ. هەزارمیرد، ژ (٣)، سلیمانی: ١٩٩٨، ل ١٦٢.

٢=جلیلی جلیل، نهضة الاکراد الثقافة و القومیة في نهایة القرن التاسع عشر و بدایة القرن العشرین، ترجمه باظآ نازی، د. ولاتو، کدر، الطبعة الاولی: ١٩٨٤.

٣-Malmisanij u M. Lawendi: rojnamegeriya Kurd 1908-1981, JN stockholm 1980.

٤- روناکبیری کورد، قەدرجەمیل پاشا (زنار سلوپی) دەلی کە سای ١٩١٣دا لقیکی ریکخراوی هیڤییان لە شاری ژنیــڤ کردۆتـەوە. بروانـە کتیبەکـەی زنـار صلوبـی فی سـبیل کردستان. ت: ر. علی، رابطة کاوا، دار الکاتب بیروت. ١٩٨٧ ص: ٢٨.

٥- G. Grac- I. Caglar: la Presse Fransaise de Tur quie de 1795 a nos Jours (historire et catalogue) Ed.. Paris: 1985. Pp. 192-193, 196- 197.

٦-د. فەرهاد پیربال: ڕۆژنامەگەریی کوردی بە زمانی فەرەنسی، بڵاوکراوەکانی سەنتەری برایەتی، هەولێر: ١٩٩٨، کۆدی ئەم گۆڤارەی شەریف پاشا لە کتێبخانەی لانگزۆ لە پاریس، ئەمەیە: (ڕۆژنامەکە: Per 18). (گۆڤارەکە: Per. 5423).

٧-بڕوانە وتاری (کرۆنۆلۆژیای دووره ولاتی)، گۆڤاری یەکگرتن،ژمارە:١١ کۆپنهاگن:٠ ١٩٩٠

ژەنەڕالْ شەریف پاشا

(١٨٦٥-١٩٥١)

کورتەی ژیان و چالاکییەکانی

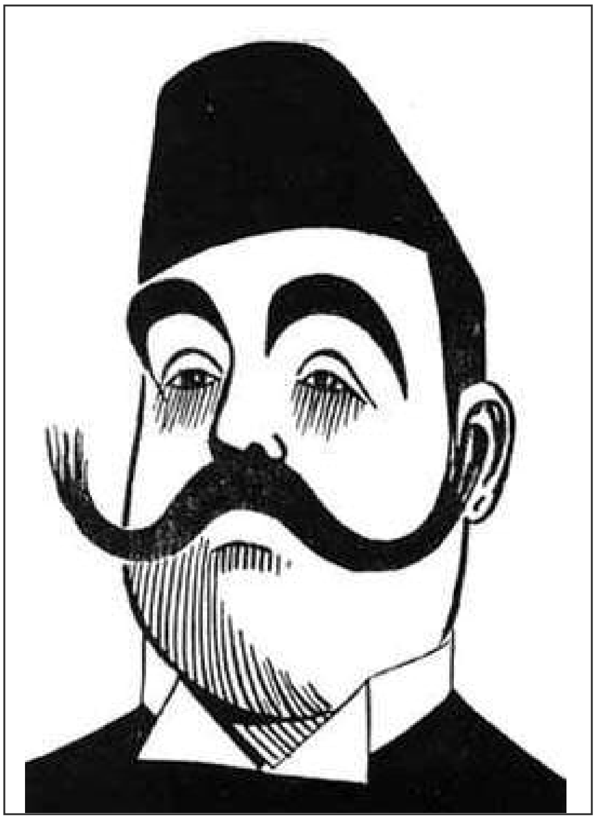

کاریکاتێری شەریف پاشا بە پەڕەمووچێکی سویدی لە ١٨٩٩

:١٨٦٥

محەمەد- شەریف پاشا، برای گەورەی سێ برایان (عیزەت بـەگ، سلێمان بـەگ، فوئـاد پاشا) کە هەرسێکیان ئەفسەری بەرزبوون لە لەشکری دەوڵەتی عوسمانیدا، لە ئەسـتەمبۆڵ چاوی بۆ دنیا هەڵێناوە[1].

باوکی شەریف پاشا، کە لـە بنەماڵـەی (خـەندان) بـووە، نـاوی سـەعید پاشـای کـوڕی حوسێن پاشای ئەحمەد ئاغای خەندان بووە. لە ئەستەمبۆڵ لە (غلطة سـرای) لـە مەکتـەبی سوڵتانی خوێندوویەتی، پاشان لە نەظارەتی دەرەوە لە تەرجومـەی زمـاندا دانـراوە، پاشـان هاتووە بۆ نەظارەتی ناوخۆ. زۆر وەزیفەی گەورەی لە قـەفقاس و قـارس بولگاریـادیوە.بوتـە پارێزگـاری (ڤارنـا)، پاشـان کـراوە بـە والیـی جـەزائیری بـەحری سـفید، ئینجـا لـە سـاڵی (١٨٨٦)دا، سەعید پاشا، بۆ ماوەی سێ ساڵ، کراوە بـە بـاڵوێزی فەوقـەلعادە لـە بـەرلین. دووای ئەوە کراوەتە باڵوێزی دەوڵـەتی عوسمـانی لـە پـاریس. لـە کۆتاییشـدا بۆتـە وەزیـری دەرەوەو جێگری وەزیری تەندروستی لە دەوڵەتی عوسمانیدا. لە دووا قۆناغـەکانی ژیانیشـدا کراوەتە سەرۆك شوورای دەوڵەت، تامردنی لەم پایەدا ماوەتەوە[2].

سەعید پاشای باوکی شەریف پاشا، مەکتەبی ڕوشدیەی عەسکەریی لە شاری سلێمانی کردۆتەوە، ئەمـەش لـە سـاڵی (١٨٩٣)دا کـە دەرچووانـی پـۆلی یەکـەمینی بـۆ ئامـادەیی عەسـکەری لـە سـاڵی (١٨٩٥)دا بـۆ بـەغدا نـێردراوە. دووای سـێ سـاڵی تریـش، لــە (١٨٩٩)دا ئەم پۆلە چۆتە قوتابخانەی جەنگی ئەستەمبوڵ. محەمەد ئەمین زەکی بەگ یـەکێك بووە لەو قوتابییانە[3].

سـەعید پاشـا(١٨٢٦ -١٩٠٩) کچـی یـەکێك لـە وەزیرەکـانی دەوڵـەتی عوسمـانیی هێناوە، سەعادەت خانم. لەم ژنـەدا، لـە سـاڵی (١٨٦٥)دا شـەریف پاشـا لـە دایـك بـووە.

دووای جودابوونـەوەیان لەگـەڵ سـەعادەت خـانمی دایکـی شـەریف پاشـا، ژنیکـی دیکــەی چەرکەسی هیناوە بە ناوی گولعوزار خانم کە دەبیتە دایکی فوئاد پاشا[٤].

١٨٧١-١٨٧٥:

شـەریف پاشـا چـەند سـالیك لـە سـلیمانی، لـە قوتابخانـەی خواجـەکاندا لەگـەڵ شـیخ مەحموود پیکەوە فیری خویندن و نووسین بووە: عوسمانلیو عەرەبیو فارسی.

١٨٧٦-١٨٨٤:

لە ئەستەمبول دەخوینیّ، پاشان خۆی فیری زمانی ئیتالی و فەرەنسی و یۆنانی دەکات.

١٨٨٤:

یەکەمین پلە وپایە ئیدارییەکانی دەولەتی عوسمانی وەردەگریت بە روتبەی (فەریق).

١٨٨٥-١٨٨٩:

لە پاریس، لە قوتابخانەی عەسکەریی سانت- سیر دەخوینیت[٥] هـەر لـەو سالەشـدا پایەی ژەنەرالی پی دەبەخشن.

سەرەتای ١٨٩٠:

دەگەریتەوە بۆ ئەستەمبۆل و دەکریتە یاوەری پاشا.

ناوەراستی ١٨٩٠:

ژنهینـان: ئەمینـە خـانمی کچـی عـەباس حیلمـی کـوری تۆسـۆنی کـوری محەمـەد عـەلی پاشای والیی میسر دەخوازیت باوکی ئەمینە خانم لە سالآنی (١٨٤٨-١٨٥٤)دا خدیویـی میسر بووە.

ئەمینە خانمی ژنی شەریف پاشا، کە دەکاتە کچی مامی مەلیك فارووقی میسر، ئافرەتێکی سەنگین و تێگەیشتوو بووە، زمانەکانی فەرەنسی و سویدی و ئینگلیزیی زانیوە، لە ساڵی (١٨٦٨) لە قاهیرە لە دایکبووەو لە ساڵی (١٩٢٦) لە پاریس مردووە.

شەریف پاشا سێ کچی لە ئەمینە خانم هەبووە: زەینەب، شەریفە، سزا. کچی یەکەمیان هەر بە منداڵی لە ئەستەمبوڵ مردووە.

١٨٩١-١٨٩٧:

شەریف پاشا پلە وپایەی لە دەوڵەتی عوسمانیدا وردە وردە و ساڵ بە ساڵ بەرزتر دەبێتەوە بە تایبەتی لە بواری ئیداری و سەربازیدا لە ئەستەمبوڵ[٦].

١٨٩٨/٣/٤:

دەنێردرێتە ستۆکهۆڵم، لەوێ دەبێتە ئامباسادۆری باڵوێزخانەی دەوڵەتی عوسمانی (نوێنەری دەوڵەتی عوسمانی) لە سوید، تا ساڵی (١٩٠٨)[٧]. هەر لەوێ فێری زمانی سوێدی و ئینگلیزی دەبێت.

١٨٩٩:

لە ستۆکهۆڵم هاوڕێیەتی لەگەڵ پاشای سوێد، ئۆسکاری دووەم (١٨٢٩-١٩٠٧) پەیدا دەکات.

لە پایزی ئەم ساڵەدا، لە کاتی مانۆڕێکی سەربازیدا لە مەڵبەندی سکۆنە لە سوێد، لەگەڵ ئۆسکار پاشای وڵاتی سوێد بە جووتە سەفەرێك دەکەن؛ دەچنە ڕاوو شکار[٨].

١٨٩٩/٩/١٢:

لە سوێد، خەڵاتی نیشانەی شمشێری پێ دەبەخشرێت[٩].

:١٩٠٠

یەکەم نیشانەکانی بەرهەڵستکاریی شەریف پاشا دژی دەوڵەتی عوسمانی لە ستۆکهۆڵمدا دەردەکەوێ. شەریف پاشا لە کاتێکدا نوێنەرو باڵوێزی دەوڵەتی عوسمانییە لە سوێد، لە ژێرەوەدا پێوەندی بە _(حزبی ئیتحادو تەرەقی)یەوە دەبەستێت و هاوکارییان دەکات، بێ ئەوەی دەوڵەتی عوسمانی پێ بزانێت(١٠).

:١٩٠٢

(سزا)ی کچی شەریف پاشا لە ستۆکهۆڵم لە دایك دەبێت.

نامەگۆڕینەوەیان لەگەڵ د. عەبدوڵڵا جەودەت لە بارەی چارەنووس و داهاتووی دەوڵەتی عوسمانی و (حزبی ئیتحادو تەوقی)یەوە، بە نهێنی(١١).

:١٩٠٤-١٩٠٣

ئەحمەد ڕەزا، یەکێك لە سەرکردەکانی حزبی ئیتحادو تەرەقی، کاتێ دەچێتە ستۆکهۆڵم‌و بۆ کاری دژایەتی کردنی دەوڵەتی عوسمانی، چاوی بە شەریف پاشا دەکەوێت؛ موختاربەگی سکرتێری شەریف پاشا ئەم خەبەرە دەگەیەنێتە سوڵتانی عوسمانی و پەردە لە ڕووی پێوەندیی شەریف پاشا بە ئیتحادییەکانەوە هەڵدەماڵێ. سوڵتانی عوسمانی داوا لە شەریف پاشا دەکات کە ئەحمەد ڕەزای ئەندامی ئیتحادییەکان بگرێت و تەسلیمی دەوڵەتی بکاتەوە. شەریف پاشا بۆ ئەم کارە ڕازی نابێت و نایکات. لە ئەنجامی ئەوە، پێوەندیی سوڵتان عەبدولحەمیدی عوسمانی بە شەریف پاشا کز دەبێتەوەو گومانی بەرامبەر پەیدادەکات. بۆیە سوڵتان عەبدولحەمید فەرمانی دەرکرد کە نابێت شەریف پاشا بگەڕێتەوە ئەستەمبوڵ و پێویستە هەر لە سوێد بمێنێتەوە(١٢).

:١٩٠٧

باوکی شـەریف پاشـا، سـەعید پاشـای خـەندان، دەکرێتـە سـەرۆکی شـوورای دەوڵـەتی عوسمانی، لە کاتێکدا پلەی شەریف پاشا دەگاتە پلەی فەریقی یەکەم[١٣].

سـولتان عەبدولحـەمید، لەبەرئـەوەی شـەریف پاشـا زۆر بـە باشـی نوێنەرایـەتیی حکوومەتەکـەی کـردووە، هـەروەها لەبەرئـەوەی سـەعید پاشـای بـاوکی شـەریف پاشـا زۆر دۆستی بووە، لەبەر خاتری خێزانەکەیشی کە خانەدانی میسر بـووە؛ چـاوی لـە خەوشـەکانی شەریف پاشا پۆشیبوو[١٤].

:١٩٠٨/٨/٥

شەریف پاشا خەڵاتی نیشانەی (ئەستێرەی باکوور) لە پاشای سوێد وەردەگرێت[١٥].

مانگی ١٩٠٨/٩:

کاتێ گەنجە تورکەکان(حزبی ئیتحادو تەرەقی) بە سەرۆکایەتیی ئەنوەر پاشاو تەڵعەت پاشاو جەمال پاشا، جڵەوی حوکمی دەسـتووری لـە دەوڵـەتی عوسمـانیدا دەگرنـە دەسـت؛ هەلێك بۆ شەریف پاشا دەڕەخسێت کە بگەڕێتەوە ئەستەمبوڵ[١٦].

:١٩٠٨/٩/٢٥

شـەریف پاشـا، لـە ئەسـتەمبوڵ، لەگـەڵ ئـەمین عـالی بـەدرخان و شـێخ عـەبدولقادری شـەمزینی و دامـاو ئەحمـەد و زولکەفـەل پاشـا کۆمەڵـەی (کـورد تـەعالی و تـەرەقی جەمعیـەتی) دادەمـەزرێنن[١٧]. لـە هـەمان ڕۆژدا یانـەی کۆمەڵەکـەش لـە ئەسـتەمبوڵ دەکرێتـەوەو نوێنـەری شـاری مـووش، ڕەشـید بـەگ، وتـاری کردنـەوەی یانەکـەی تێـدا دەخوێنێتەوە. ئەم کۆمەڵەیە (٥٠٠) ئەندام زیاتری هەبووە. ڕۆژنامەیەکیشیان بڵاوکردۆتەوە بە ناوی (کـورد تعـاون و ترقـی غزتەسـی) کـە (پـیرەمێرد) سەرنوسـەری بـووە. هـەر لـەو

سەردەمەشدا پیرەمیرد لەگەڵ شەریف پاشا دەبنە هاوری و مەعرووف جیاوکیشی پیدەناسینێ[١٨].

-هەندێ سەرچاوەی دیکەش جەختی لەسەر ئەوە دەکەن کە لە ١٩/٩/١٩٠٨ شەریف پاشا لەگەڵ عەبدولقادر شەمزینی و ئەمین عالی بەدرخان لە ئەستەمبول کۆمەڵەییەکیان بە ناوی (کوردستان تەعالی و عەزمی قەوی جەمعیەتی) دامەزراندووە. لەوانەشە هەمان کۆمەڵەی پیشووبیت.

-لەم ساڵەدا، پیوەندیی شەریف پاشا لەگەڵ رووناکبیرە کوردەکانی ئەستەمبول (پیرەمیرد، ئەمین عالی بەدرخان، عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری، عەبدولرەحمان بەدرخان د. عەبدوللا جەودەت..) پتەوتر و خۆشتر دەبیت. هەر بۆیەش، درەنگتر دەیکەنە نوینەری خۆیان لە پاریس. پیرەمیردە لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا، لە ژمارە (٨٢٠)ی رۆژنامەی (ژین. سلیمانی: ١٩٤٦)، بە فراوانی باسی پیوەندییەکانی نیوان خۆیان دەکات.

١٢/١٩٠٨:

حکوومەتی ئیتحادییەکان، ریکخراوە کوردییەکەی (کورد تعاون و ترقی جمعیەتی) دادەخات، دکتاتۆرییەتیکی سەختیش دەچەسپینیتە سەر ئازادی و مافەکانی گەلی کورد[١٩]. شەریف پاشا کە تا ئەم ساڵەش خۆی بە هەوادارو لایەنگیریکی ئیتحادییەکان دەزانی، سەبارەت بەم هەڵویستە تۆرانچیتییەیان دەرهەق بە کورد لییان هەڵدەگەریتەوەو دژیان دەوەستێ.

مانگی ١/١٩٠٩:

میانەی نیوان شەریف پاشاو سەرکردایەتیی حکوومەتی ئیتحادو تەرەقی، بە تەواوەتی تیکدەچێ: لەسەر ئەوەی کە ئیتحادییەکان رازی نابن شەریف پاشا ببیتە باڵویزی دەوڵەتی تورکیا لە پاریس[٢٠].

مانگی٢/١٩٠٩:

شەریف پاشا دەگاتە پاریس، خۆیو خێزان و دوو کچەکەی، لەم ناونیشانە جێگیر دەبن: شەقامی ڤیکتۆر هۆگۆ، خانووی ژمارە (١٩٩). ژیانێکی شاهانە دەژین.

ناوەڕاستی ١٩٠٩:

حزبێك بەناوی حزبی ڕادیکاڵی عوسمانی دژ بە حکوومەتی ئیتحادییەکانی تورکیا، لە شاری پاریس دادەمەزرێنێ[٢١].

١٥/١٠/١٩٠٩:

گۆڤارێك بە ناوی مەشرووتیەت کە ئۆرگانی حزبەکەی خۆیەتی، لە پاریس بڵاودەکاتەوە تا مانگی شوباتی (١٩١٤) بەردەوام دەبێت و (٥٥) ژمارەی لیَ بە زمانی فەڕەنسی لیَ بڵاودەکاتەوە.

شەریف پاشا، لەم گۆڤارەیدا، کە ئۆرگانی حزبەکەی خۆیەتی، تەنانەت تا ساڵی (١٩١٤)، لە هیچ برگە و وتارێکی بڵاوکراوەی نێو گۆڤارەکەیدا باسی "سەربەخۆیی کوردستان" و "دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی" ناکات، بەڵکو دیدێکی ڕادیکاڵی و لیبرالی پێشکەش دەکات بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی دەستووریی عوسمانیی ڕادیکاڵدا[٢٢].

١٩١٠-١٩١٤:

پێوەندییەکی بەردەوام و پتەوی، لە پاریسەوە، هەبووە لەگەڵ (جەمعیەت) و (کلووب)و (_شەخسیات) و ڕێکخراوە نهێنییەکانی کوردستان، بە تایبەتیش لەگەڵ ئەوانی ئەستەمبوڵ و قاهیرەو ژنێف. (مەسەلەی کورد) لە ڕێگای ئەم گۆڤارەی شەریف پاشاوە دەگاتە ئاستی گفتوگۆ لەسەرکردن لە بواری دیبلۆماسی و نێودەوڵەتیدا[٢٣].

١٩١١:

شەریفە خانم؛ کچە گەورەکەی شەریف پاشا، شوو بە ساڵح بەگی پوورزای عەبدولعەزیز یاموڵکی دەکات کە ئەفسەری خەیالەو لە پاریس یاوەری شەریف پاشا بووە. ئەم ساڵح بەگەی زاوای، درەنگتر، شەریف پاشا لەدەست مەرگێکی مسۆگەر رزگار دەکات. شەریفە خانم دوو کوڕی دەبێت کە هەردووکیان دەبن بە ئەندازیار، یەکێکیان کچی تۆسۆن پاشای ناودار دەخوازێت.

١٩١٢:

-لە لایەن تورکە ئیتحادییەکانەوە تاوانبار دەکرێت بەوەی کە سەرۆك وەزیران، مەحموود شەوکەت پاشای (الصدر الاعظم)ی کوشتووە، لە ئەستەمبوڵ بێ ئەوەی خۆی لەوێ بێت (غیابیا) حوکمی لە سێدارەدانی بۆ دەردەکەن.

-ئیتحادییەکان (کەمال) ناوێك دەنێرن بۆ پاریس بۆ ئەوەی شەریف پاشا بکوژێت. کاتێ دەگاتە ماڵی شەریف پاشا، ساڵح بەگی زاوای شەریف پاشا (مێردی شەریفە خانم) کە یاوەری خەزووری خۆیەتی، لە "تاوانبار" دەستوبردتر دەبێت و دەسبەجێ نێردراوەکە دەکوژێت[٢٤].

-ژەنەراڵ شەریف پاشا لە ژمارە (٤٧)ی گۆڤارەکەی خۆیدا نامەیەکی پیرۆزبایی بە زمانی فەرەنسی بە بۆنەی دامەزراندنی (جەمعیەتی هیوای طە لەبەی کوردان) بلاودەکاتەوەو داوا لە گەلی کورد دەکات کە خەبات پتەوتر بکەن بۆ ئەوەی "لە دەست ئەو بەلایەی ولاتەکەمان رزگارمان بێت کە ناوی ئیتیحادو تەرەقییە". لە هەمان وتاردا پیرۆزبایی لە دەرچوونی گۆڤاری (رۆژی کورد) دەکات لە ئەستەمبوڵ کە ئۆرگانی کۆمەڵەی هیوای کوردانە.

سەرەتای ١٩١٤:

-شەریف پاشا لە حکوومەتی ئینگلیزەکان نزیك دەکەوێتەوە بۆ چارەکردنی کێشەی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیدا، بەڵام کەڵکیان لێ وەرناگرێ.

-لەگەڵ بێرس کۆکس، باڵوێزی بەریتانیا لە پاریس، کۆدەبێتەوە، ئامادەیی خۆی نیشان دەدات بۆ هاوکاریکردنی حکوومەتی بەریتانیا لە بارەی نەخشەدانانێك بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیدا. "کورد لایەنگیری دەوڵەتە هاوپەیمانەکان دەبێت لە جەنگدا، بە مەرجێك ئەگەر هاوپەیمانەکانیش بەڵێن بدەن کە کێشەی کورد چارەسەر دەکەن"[٢٥].

ناوەڕاستی ١٩١٤:

-حزبە ڕادیکاڵەکەی هەڵدەوەشێنێ. کاتێ جەنگیش دەست پێدەکات، حکوومەتی تورکیا دەچێتە پاڵ ئەڵمانیا دژ بە وڵاتە هاوپەیمانەکان، ژەنەڕاڵ شەریف پاشا دژی ئەم کارەی ئەنوەر پاشا دەنگ هەڵدەبڕێت و لەگەڵ دەوڵەتە هاوپەیمانەکان دژ بە تورکیاو ئەڵمانیا دەوەستێت.

-لەبەر ئەوەی دەزانێت کە جەنگ دەست پێدەکات و دەوڵەتە هاوپەیمانەکان سەرقاڵی جەنگ دەبن، شەریف پاشا بۆ ماوەی (٥٤) ساڵ "دۆسیەی کورد" لای خۆی دادەخات.

کۆتایی ١٩١٤-١٩١٨:

ژەنەڕاڵ شەریف پاشا لە ماوەی چوار ساڵی جەنگدا لە سیاسەت و خەباتی سیاسی مەیلە و دوور دەوەسێت.

خۆی و ژنەکەی، کە هەردووکیان زۆر دەوڵەمەند بوون، لە پاریس، دوو سێ خانووی هاوینە و زستانەی خۆشیان لە بۆلڤاری هۆسمان و باڵزۆدا هەبوو. هاوینان، گەلێك جاران

بەهارانیش، دەچوونە (مۆنتـی کـارلۆ) کـە شـەریف پاشـا پیـی دەوت (مـۆن کیـف واتـە(کەیفی من) .

شەریف پاشا، بــە دریژایـی چـوار سـالی جـەنگ، دوور لـە سـەداو هـەرای جـەنگ، لـە (مۆنتـی کـارلۆ) سـەرقالی قومــارکردن بــوو. ژیــانی خــۆی لــەناو (کلــۆب نــایت) و (قومارخانە)و بارەکاندا بەسەربرد. لەبەرئەوەی قۆز و ریکپۆش و کەشخە بوو، فەرەنسیەکان پیيان دەوت (شەریف لۆبۆ) واتە (شەریفە قۆز)[٢٦].

سەرەتای ١٩١٨:

-ژەنەرال شەریف پاشا دەکەویتە سەر خویندنەوەی ئەو کتیبانەی کوردناسـە فەرەنسـیو ئینگلیزەکان لە بـارەی کوردسـتان نووسـیویانە، هـەروەها کۆکردنـەوەی زانیـاریی زیـاتر و پەیداکردنی بەلگەنامەی باوەرپیکراو لە بارەی میژووی کورد و کوردستان. سەرەتای نوقتـە گۆرانیك لە بیرکردنەوەی سیاسییانەی شەریف پاشا روودەدات: لە پان عوسمانیزمـەو بـەرەو ناسیونالیزمی کوردو کوردایەتی[٢٧].

-پیوەندی دەبەسـتیت بـە سـەرکردە چـەکدارەکانی کوردسـتان: سمکـۆی شـکاك، شیـخ مەحموودی نەمر، سەید تـەهای نـەهری.. راویژیـان لەگـەڵ دەکـات لـە پینـاو دامـەزراندنی دەولەتیکی سەربەخۆی کوردی[٢٨].

مانگی ٦/١٩١٨:

لە شاری مارسیل، لە باشووری فەرەنسا، چاوی بە سیر برسی کۆکس دەکەویت، کیشەی کوردی بیردەخاتەوەو داخوازیی لیدەکات کە پیویسـتە بـەریتانیا لـە داخوازییـەکانی گـەلی کورد بکۆلیتەوەو "چارەنووسی کورد" دەستنیشان بکات[٢٩].

١٩١٩/٢/٢:

ژەنەڕاڵ شەریف پاشا، دەگاتەوە شاری پاریس و خۆی بۆ "پڕۆژەیەك" ئامادە دەكات[٣٠].

١٩١٩/٢/٦:

نامەیەكی تایبەت لەمەڕ خواستەكانی نەتەوەی كورد، لە پاریسەوە، بۆ سەرۆكی كۆنگرەی ئاشتی دەنێرێت.

سەرەتای ١٩١٩:

-خێزانی شەریف پاشا، ئەمینە خانم (١٨٦٨-١٩٢٦) بۆتە سەرۆكی (كۆمەڵەی تەعالیی ژنانی كورد) كە یەكەمین ڕێكخراوی تایبەتی ئافرەتانەی كوردییە و سەر بە (كۆمەڵەی تەعالیی كوردستان) بووە لە ئەستەمبوڵ[٣١].

-(ویلسن)ی سەرەك كۆماری ئەمەریكا لەو ڕۆژانەدا چواردە بەندەكەی خۆی بڵاوكردبۆوە كە بە پێی ئەم دەستوور و بەڵگەیە هەموو قەومێك مافی داواكردنی سەربەخۆیی پێ درابوو[٣٢].

١٩١٩/٣/١:

-ژەنەڕاڵ شەریف پاشا، لە پاریس، لە شەقامی مێسین لە خانووی ژمارە (٢٢)، خۆی ئامادە دەكات بۆ ئەو كۆنفرانسە نێودەوڵەتییەی كە چارەنووسی نەتەوەكانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دیاریی دەكات.

-شێخ عەبدولقادری كوڕی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لەگەڵ ئەمین عالی بەدرخان، بە ناوی (كۆمەڵەی تەعالیی كوردستان) لە ئەستەمبوڵ، لە ڕێگای كۆمیسارییای ئەمریكی و ئینگلیزی و فەرەنسییەوە لە ئەستەمبوڵ، ڕادەگەیەنن كە شەریف پاشا بۆی هەیە لە

کۆنفرانسە نێودەوڵەتییەکەدا ببێتە نوێنەری داخوازییەکانی گەلی کورد. لە هەمان کاتدا نامەشیان لەم بارەیەوە بۆ ئەنجوومەنی کۆنفرانسەکە نووسی[٣٣].

-لە هەمان کاتدا، لە کوردستانی عیراقیشدا، شێخ مەحموود مەزبەتەیەکی بە ئەهالی و عەشایەری کورد مۆرکرد، کە بە پێی ئەمە، شەریف پاشای کوردی دانیشتووی پاریس کرا بە نوێنەری کوردەکان لە (کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریس) بۆ داواکردنی حقووقی قەومیی کورد. ئەم مەزبەتەیە بە قەڵەمی ڕەفیق حیلمی، لەماڵی حوکمدارێک لە سلێمانی، بە بەرچاوی مێجەر نوئێڵەوە نووسراو لەگەڵ نامەیەك بە ڕەشید زەکی کابان و (سەید ئەحمەدی بەرزنجی)یەوە ڕەوانەی پاریس کرا. بەڵام بە داخەوە، ئینگلیزەکان ئەم دوو نوێنەرە کوردەیان لە حەڵەب ڕاگرت و نەیانهێشت مەزبەتەکە بگاتە پاریس[٣٤].

١٩١٩/٣/٢٢:

-پێشکەشکردنی (یاداشتنامەیەك لە بارەی داخوازییەکانی گەلی کورد) بە زمانی فەرەنسی، ئەو یاداشتنامە ناودارەی کە تێیدا ژەنەراڵ شەریف پاشا بۆ یەکەمین جار داخوازیی دەوڵەتێکی سەربەخۆ دەکات بۆ کورد لە کۆنفرانسی نێودەوڵەتییانەی ئاشتی، کە لە پاریس لە پێناو دیاریکردنی چارەنووسی گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەسترا. ئەم یاداشتنامەیە نەخشەیەکی کوردستانی گەورەیشی لەگەڵدا بوو[٣٥].

-سەرۆکی ئەمریکا (ولسۆن)، لەگەڵ سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا (لوید جۆرج)، پێکڕا لەگەڵ سەرۆك وەزیرانی فەرەنسا (کلیمەنصۆ) بە وردی لەم یاداشتنامەیە دەکۆڵنەوە.

-عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری، لە گۆڤاری ژین لە ژمارە (٢١)دا، لە لاپەڕە (١٥-١٦)، شیعرێك پێشکەش بە ژەنەراڵ شەریف پاشا دەکات و بەناوی گەلی کوردەوە پشتگیری لە هەڵوێست و داخوازییەکانی ناوبراو دەکات و بە نوێنەری ڕاستەقینەی گەلی کوردی لە قەڵەم دەدات. ئەمە، نیشانەی ئەوەیە کە شەریف پاشا لەناو ڕووناکبیر و شاعیرانی کورددا، لایەنگیری زۆری هەبووە.

-ئەم هەڵوێستە گرنگ و ڕووداوە سیاسییە مەزنەی شەریف پاشا، لە ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردیو عەرەبیو ئەرمەنیو فارسیو تورکیو ئینگلیزیو فەڕەنسییەکاندا دەنگ دەداتەوە. گۆڤاری کوردستان (ئەستەمبوڵ ١٩١٩-١٩٢٠)، لە ژمارەکانی (٤،٥،٦) لە ژمارە (٩)ی ڕۆژی (١١)ی حوزەیرانی ١٩١٩دا بەشی یەکەمی یاداشتنامەکەی بە زمانی تورکی بڵاوکردۆتەوە؛ هەروەها ژمارەیەکی گۆڤاری ژین (ئەستەمبوڵ ١٩١٩) بایەخێکی تایبەتی داوەتە ئەم ڕووداوە مێژووییە گرنگە.

-لە ڕیزی ڕۆژنامە تورکییەکاندا، ڕۆژنامەی إقدام (١٨٩٢-١٩٢٠)لە زۆربەی ژمارەکانی ئەو کاتەدا بە فراوانی باسی کردووە، لەوانە: لە ڕۆژانی (١٦ی نیسانی ١٩١٩، ٢ی شوباتی ١٩١٩)، ژمارەکانی (٧٩٦٨)، (٧٩٢٦)، (٧٩١٦)، (٧٩٦٨)، ٧٨٩٥). بە فراوانی باسیان کردووە[٣٦].

١٩١٩/٥/٢٦:

-شەریف پاشا برووسکە بۆ ڕووناکبیر و ڕێکخراوەکانی کوردستان دەکات: ئامادەیە کە بۆ پاراستنی مافە نەتەوەییەکانی کوردو وەدەستهێنانی مافە ڕەواکانی کورد، هاوکاری لەگەڵ عارف پاشای کورد بکات.

-عارف پاشا، لە قاهیرە، لە لایەن دەستەیەکی کوردانەوە، لە ڕێگەی کۆمەڵەی تەعالیی کوردستانەوە هەڵبژێردراوە کە بچێت بۆ پارس و لەگەڵ شەریف پاشا تەقەلایان یەك بخەن[٣٧].

کۆمەڵەی تەعالیی کوردستان، لە ئەستەمبوڵەوە ئەندامێکی چالاکی خۆی ناردووە بۆ پاریس بە ناوی (فەخری بەگ)، بۆ ئەوەی یارمەتیی شەریف پاشا بدات و لە کاروبارەکانیدا هاوکاریی بکات[٣٨].

-کوردەکانی تورکیاو کۆمەڵە سیاسییەکانی کورد لە ئەستەمبوڵ توانیبوویان بە ناوی خۆیان و هەموو کوردەکانەوە وەکالەتنامە بۆ شەریف پاشا بنێرن و بیکەنە نوێنەری خۆیان

لە کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس. ئەمە هەنگاویکی گەورە بوو کە لە لایەن (شەریف پاشا)وە بەرەو ئیستیقلال و سەربەخۆیی کوردستان هاویژرا[٣٩]. گرنگترین ئەو کۆمەلە سیاسییانەی، جگە لە شیخ مەحموود، پشتگیری شەریف پاشایان کردبوو، ئەمانە بوون: (تەعاون و تەرەقی کورد)،(تەعالیی کوردستان)، (هیوا)، (تەشکیلاتی ئیجتماعی)، (فیرقەی دیموکراتی کورد)، (جەمعیەی ئیستقلالی کوردستان).

-رقەبەرایەتیی ئەرمەنییەکان لەگەلْ شەریف پاشا، لەسەر دیاریکردنی سنووری ئەرمەنستان و کوردستان توندوتیژتر دەبیت.

١٩١٩/٧/٢٩ و ١٩١٩/١٠/٩:

-شەریف پاشا دوو نامە دەنیریت بۆ رۆبەرت فانسیتارتی سکرتیری یەکەمی بالویزخانەی بەریتانیا لە پاریس بۆ ئەوەی بیخاتە بەردەم بلفۆری وەزیری دەرەوەی بەریتانیا[٤٠]. لەم دوو نامەیەدا روونی کردۆتەوە کە کورد ئەویان بە "سەرۆك دەولەتی کورد" هەلبژاردووە.

١٩١٩/١٢/٢٠:

-شەریف پاشا ریککەوتننامەیەکی دوو قۆلی لەگەلْ نۆبار پاشای ئەرمەنییەکان مۆردەکات و بەپیی ئەم ریککەوتنە، دەست لە چەند شاریکی کوردی هەلدەگریت بۆ نۆبار پاشای ئەرمەنی(٤١).

-وازهینان لە ئایدیۆلۆژیەتی پان عوسمانیزم و داواکردنی دەولەتیکی کوردی، وەك لە لای شەریف پاشادا دەبینین، وای کرد کە ئەو توخمانەی جموجولی ناسیونالیزمی کوردی پیکدەهینن، وردە وردە جیگەی خۆیان بکەنەوە[٤٢].

١٩٢٠/٣/١:

بۆ دووەم جار یاداشتنامەیەکی دیکە پیشکەش بە ئەنجوومەنی باڵای کۆنفرانسەکە دەکات لەگەڵ نەخشەیەکی نویی کوردستان[٤٣].

١٩٢٠/٣/٢٣:

وەزیری دەرەوەی بەریتانیا نامەیەك بۆ مەندووبی سامی لە بەغدا دەنووسیت، تییدا روون دەکاتەوە کە حکومەتی بەریتانیا ئامادەیە دەولەتیك بۆ کورد دروست بکات بە سەرۆکایەتیی شەریف پاشا، بەڵام ئایا ئیوەی حکومەت کەسی دیکەی شایستە دەبینن کە ببیتە سەرۆکی ئەو دەولەتە کوردییە؟[٤٤].

١٩٢٠/٣/٢٥:

-وەڵامی مەندووبی سامی لە بەغداوە: "هیچ کوردیك نییە کە بتوانێ بەناوی هەموو کوردستنانەوە قسەبکات"، "کورد بە شیوەیەکی گشتی هەستی عەشایەرییان هەیە، نەك نەتەوەیی"[٤٥].

-پەیدابوونی جیاوازیی بۆچوون و ئایدیۆلۆیای دژ بە یەکتر لەناو کورداندا. بۆ نموونە، شیخ عەبدولقادری شیخ عوبەیدوڵلای نەهری دەستی کردە برووسکە ناردن بۆ کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس و داوای ئۆتۆنۆمی کرد لە جیاتی پیکهینانی دەولەتە سەربەخۆکەی شەریف پاشا.

-هەر یەکیك لە فەرەنسا و بەریتانیا ریگا چارەی جیاواز و دژ بە یەکیان هەبوو بۆ چارەسەرکردنی کیشەی کورد[٤٦].

١٩٢٠/٤/٢٧:

ژەنەرال شەریف پاشا، لە ناکاو، نامەیەك بۆ وەفدی بەریتانیا لە پاریس دەنیریت و بۆی روونده‌کاتەوە کە چیتر سەرۆك وەفدی کوردان نابیت و نوینەرایەتی کوردان ناکات لەم

کۆنفرانسەدا: ئەمەش لەبەر ئەو ناکۆکییانەی کە لەگەڵ شیخ عەبدولقادری سەرۆك کۆمەلەی کوردان لە ئەستەمبول هەیەتی(٤٧).

١٠/٨/١٩٢٠:

-ئیمزاکردنی پەیمانی سیڤەر لە نیوان تورکیاو دەولەتە هاوپەیمانەکاندا کە لەسەر بنچینەی داخوازییەکانی ژە نەرال شەریف پاشا هەلچنرابوو(٤٨).

-شەریف پاشا، بە یاداشتنامەکەی خۆی، بەندی (٦٢، ٦٣، ٦٤)ی پەیماننامەکەی بۆ سەربەخۆیی کوردستان و دامەزراندنی دەولەتی کوردی تەرخان کردبوو. تورکیاش بۆ دامەزراندنی ئەو دەولەتە کوردییە رەزامەندیی خۆی پیشان دابوو(٤٩).

١٩٢١:

تورکیاو هاوپەیمانەکان، بە پیی پەیمانی سیڤەر، کە دابوویانە کورد بۆ ئەوەی دەولەتیان بۆ دروست بکەن، لە گفتوگۆو مشت و مردان. ونستۆن چەرچل بیر لەوە دەکاتەوە کە دەولەتیك بۆ کوردو تورکمان و ئاشووری دابمەزرینیت لە باکووری عیراقدا(٥٠).

١٩٢٢:

لە کاتیکدا شۆرشی شیخ مەحموود لە کوردستانی عیراقدا دژی ئینگلیز هەلگیرساوەو لایەنگیریی تورکیای پی خۆشە، لە کوردستانی تورکیاشدا نوینەرەکانی شۆرشی کورد لە تورکیا -ئەوانیش رادەگەیەنن کە "نایانەوێ کوردستان لە تورکیا جودا ببیتەوە". نوینەرە کوردەکانی هەموو شارەکانی بەتلیس و وان و دیاربەکرو مەلاتیان و دەرسیم و ئورفە.. ئەمەیان راگەیاند.

٢٣/٧/١٩٢٣:

لە کۆنفرانسی (لۆزان)دا، دەولەتە هاوپەیمانەکان دووای ئەوەی بۆیان دەرکەوت کە کوردەکان نایانەوێ لە تورکیا جودا ببنەوەو تورکیاش بەلین دەدات کە مافە

نەتەوەییەکانی کوردەکان وەدی بهێنێت؛ لە پەیماننامەی (لۆزان)دا بەندەکانی (٦٢و ٦٣و ٦٤)ی پەیماننامەی سیڤەریان هەڵوەشاندەوەو خەونە جوانەکەی شەریف پاشایان زیندەبەچاڵ کرد.

شەریف پاشا وەسیەت دەکات کە دووای مردنی خۆی[٥٢]، لاشەکەی بسووتێنن و خۆڵەمێشەکەی فڕێ بدەنە دەریاوە[٥٣].

١٩٢٤:

سزا خانمی کچی شەریف پاشا شوو بە کوری چەرکەس میرلیوا نازم پاشا (عەبدولرەحمان پووخ) دەکات. لەم پیاوە دوو منداڵیان دەبێ.

١٩٢٦:

کۆچی دووایی خێزانەکەی شەریف پاشا، ئەمینە خانم، لە پاریسەوە تەرمەکەی دەگوازنەوە قاهیرە.

ساڵانی ١٩٣٠:

-کۆتایی ساڵانی بیستەکان و سەرتاسەری ساڵانی سییەکان لە ژیانی شەریف پاشادا نادیار و نائاشکرا ماوەتەوە، هێندە نەبێ: دووای مردنی ژنەکەی (ئەمینە خانم)، ماڵ و سامانی خۆی، هەمووی، لە (مۆنتی کارلۆ) لە قومار و شەوبیری و شەوانەژی و سەرخۆشی بەهەدەر دەدات. تا وای لێ دیت سکرتیرەکەی خۆی (مەلەك خانم) دەخوازێت لە مەلەك خانم کچێکی دەبێ بەناوی (کەریمە) کە لە ١٩٤٨ شوو بە کۆنت (پیکۆرینی مانزۆنی)ی ئیتالیا لە شاری (کاتانزارۆ) دەکات لە خوارووی ئیتالیا.

-شەریف پاشا، کاتێ لە پاریس بە تەواوەتی ئیفلاس دەکات و دەکەوێ؛ کەریمەی کچی لە ماڵەکەی خۆی بەخێوی دەکات و سەرپەرشتیی ژیانی دەکات[٥٤].

١٩٣٦:

له مۆنتی کارلۆ دەژیت. له ریگەی قونصولی ئیتالیـاوه لـه شـاری نیـس لـه فەرەنسـا پەیوەندییەکی نهینی لەگەل دکتاتۆری ناوداری ئیتالیا (مۆسۆلینی) دەبەستێ.

١٩٣٦/١٢/٨:

نامەیەکی نهینی بۆ مۆسۆلینی دەنیرێ.

١٩٤٢/٦/١٢:

حکوومەتی ئـەلمانیا دەعوەتـی کـردووه بـۆ پـاریس؛ تـا ٦/٢٥ لـه پـاریس دەعوەتـی حکوومەتی ئەلمانیا بووه. لەو ماوەیەدا گفتوگۆی هەبووه لەگەڵ حکوومـەتی ئـەلمانیا لـه بـارەی کیشـەی نەتـەوەی کـوردو پـەیوەندیی ئـەم کیشـەیه بـه جـەنگی دووەمـی گیتـیو سویندخۆرانەوه.

١٩٤٢/٧/٢٧:

نامەیەکی دیپلۆماسی له بارەی کیشەی کورد و پەیوەندیی به جەنگ و سویندخۆرانەوه بۆ مۆسۆلینی دەنیریت.

١٩٤٢/١٢/١٦:

نامەی دووەم بۆ هەمان مەبەست بۆ مۆسۆلینی دەنیرێ[٥٥].

١٩٤٥/١١/٢٩

شـەریف پاشـا، بـه تەمـەنی (٨٠) سـالەی خۆیـەوه، دەچیـت سـەریك لـه بالویزخانـەی بـەریتانیا دەدات لـه قاهـیره. لـەوێ لەگـەڵ ولتـەر سمـارتی بـالویزی بـەریتانیا لـه قاهـیره کۆدەبیتـەوه و داوای لیدەکـات کـه (ئۆتۆنۆمـی بدریتـه کـورد لـه چوارچیـوەی دەولـەتی

عیراقدا)[٥٦]. ئەم رووداوە، کار لـە شـاعیری کـورد، عـبدالـرحمان بـەگی نفووس دەکـات و شیعریك بۆ ئەم هەلویستەی ژەنەرال شەریف پاشا دەنووسیت[٥٧].

١٢/١٩٤٥:

ژەنـەرال شـەریفا پاشـا، چـەند هەفتەیـەك دووای ئـەم داخوازییـە، کـە ئـاخرین خـەون و ئومیدو تیکۆشانی بوو، دەگەریتەوە مالی کچەکەی لە ئیتالیا، لە شاری (ناپۆلی).

١٩٥٠: شەریف پاشا دەچیتە (رۆما) لە مالی کچەکەی دەژیت، کە پاشان دەگوازنـەوە شاری کالابرا.

٢٢/١٢/١٩٥١:

ژەنەرال شەریف پاشا، لە تەمەنی (٨٦) سالیدا، لە شـاری نـاپۆلی لـە ئیتالیـا کۆچـی دووایی دەکات.

سزا خانم و شەریفە خانمی کچی شەریف پاشا، لەگەڵ سـالح بـەگی زاوای، بـە واسـیتەی ئـامۆزای ئەمینـە خـانم (کـە مـەلیك فـاروق بـووە) تەرمەکـەی دەهیننـەوە میسـر؛ وەسـیەتنامەکەی شـەریف پاشـا فـەرامۆش دەکـەن: لـە جیـاتی ئـەوەی بیسـووتینن و خۆلەمیشەکەی فریّ بدەنە دەریاوە، لە میسر دەینیژن. تا ئیستا نازانین لەکویّ؟[٥٨].

سەرچاوە:

١-رۆهات ئالاکۆم: دە سال لە ژیانی جەنەرال شەریف پاشا لە ستۆکهۆلم، گۆڤاری مامۆستای کورد، ژمارە (٢٧) ستۆکهۆلم: پاییزی ١٩٩٥.

٢-عەبدولعەزیز یامولکی: بنەماڵەی خەندان، گۆڤاری پەیڤین، ژمارە (٢)، سلێمانی: ١٩٩٧، ل ٩٢-١٢٠.

٣-محمد امین زکی: تأریخ السلیمانیه- بغداد: ١٩٥١، ل ٢٠٥-٢١٠، ٢٥٧.

٤-بۆ شەجەرەی بنەماڵەی خەندان، بروانە: عەبدولعەزیز یامولکی‌ن سەرچاوەی ژمارە (٢). هەروەها ئەکرەم مەحموود ساڵحە رەشە: شاری سلێمانی، بەرگی یەکەم، بەغدا: ١٩٨٧، ل ٤٧٩و ٤٩٢.

5- mech rou Tiette, Organ du Parti Ottoman Sous La Patronage de G. cherif Pacha, N. 47, Oct. 1913.

6-Hamit BOZARSLAN: Le Probleme National Kurde en Turquie, Diplome, Paris: 1986.

٧-سەرچاوەی ژمارە دووەم.

٦-سەرچاوەی ژمارە دووەم.

٩-سەرچاوەی پێشوو.

10-Hamit Bozarsla: L Opposition Libreal dans L Empire Ottoman, Diplome Sous La diredtion def. Furet, Purit: 1987.

هەروەها بروانە: د. فەرهاد پیربال: شەریف پاشا، گۆڤاری گوڵان، ژمارە (١١٩)، هەولیر

هەولیر ١٩٩٧، ل ٢١-٢٣.

11-Osmanli, Journal edite Par. A. Djewdet N. 13- 29, 1902.

١٢-عەبدولعەزیز یامولکی: بنەماڵەی خەندان، گ. پەیڤین، ژمارە ٢، سلیمانی: ١٩٩٨، ل ٩٩-١١٥.

١٣-حسن توفیق افندی مکتوبچی، سالنامە ١٣٢٥ هجری ولایت موصل، بە زمانی عوسمانلی، ل ٦٧ و ٧١.

١٤-عەبدولعەزیز یامولکی، سەرچاوەی ژمارە (٢) لەم باسەدا.

١٥-رۆهات ئالاکۆم: دە سال لە ژیانی جەنەراڵ شەریف پاشا، مامۆستای کورد، ژ ٢٧، ستۆکهۆلم: ١٩٩٥.

١٦-میر بصری: اعلام الکورد، ریاچ الریس للکتب و النشر، لندن: ١٩٩١.

١٧-بلەچ شیرکۆ: کیشەی کورد ،و: حەمەی حەمە باقی، چ٣: ١٩٩٢، ل ٥٠.

١٨-د. جەبار قادر: د. عەبدوللا جەودەت، گۆڤاری کاروان، ژمارە (٣٢)، هەولیر: ل ٩. هەروەها بروانە: دیوانی پیرەمیرد، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم: چاپخانەی خاك، سلیمانی: ٢٠٠٠، ل ٢٣ و ٢٧.

١٩-د. بلەچ شیرکۆ القضیة الکوردیة، قاهرة: ١٩٣٠، ل ٥٠-٥٢.

20-Chris Kurtshera: Le Mouvement national Kurde, Paris: 1979, p. 24-45, 58.

21-G. Groc - 1. Caglar: La Presse francaise de Turquie, ed. lsis, Istanbul. S. D. ;. 194.

٢٢-د. فەرهاد پیربال: رۆژنامەگەریی کوردی بە زمانی فەرەنسی، بلاوکراوەکانی گۆڤاری سەنتەری برایەتی ژمارە (١)، هەولیر: ١٩٩٨، ل ٤١-٥٦.

23-Hamit Bozarslan: La Question Kurde presse de Sciences po, paris: 1997, p. 120>

٢٤-عەبدولعەزیز یامولکی: ل ٩٩-١١٥.

25-Chris Kutshera: La Mouvement, p. 59.

هەروەها بروانە رەفیق حیلمی: یاداشت، بەشی دووەم، بەغدا: ١٩٨٨، ل ٤٦٦.

26-Chris Kutshera: Le Mouvement National Kurde, paris: 1979.

٢٧-لـە بـارەی گەشـەکردنی ئایدیۆلۆژیـەتی شـەریف پاشـا لـە پـان عوسمانییـەوە بـۆ "کوردایەتی" بروانە دیپلۆمەکەی حەمید بۆز ئارسلان کە بە زمـانی فەرەنسـی لـە پـاریس ئەنجامی داوە:

-Hemit Bozarslan: L, Opposition Liberal dans L Empire Ottomon 1908-1914, Diplome preparee sous la direction de F. Furet, Paris: Juin 1987 0

28-M.M. Van Bruinessen: Agha، Shaikh and State on the social and political organization of Kurdistan, Ultech: 1978, p. 369- 374.

٢٩-رەفیق حیلمی: یاداشت، بەشی دووەم، بەغدا: ١٩٨٨، ل ٤٦٦، ٢٠٥.

٣٠-رۆژنامـەی اقـدام (١٨٩٣-١٩٢٠) کـە بـە زمـانی عوسمـانلی لـە ئەسـتەمبول دەردەچـوو، ژمـارە (٧٨٩٥)ی رۆژی ٢ی شـوباتی ١٩١٩، ل (٢)، وتـاری (شـەریف پاشـا پاریسە مواصلت ایتی).

٣١-رۆهات ئالاکۆم: دە سال لە ژیانی. هـ.ل.

٣٢-رەفیق حیلمی: یاداشت، بەشی دووەم، ل ١٩١.

٣٣-زنار صلوبی: فی سبیل کوردستان، ترجمە الی العربیە: د. رضوان علی، منشورات رابطة کاوا، بیروت: ١٩٨٧، ل ٦٣.

٣٤-رەفیق حیلمی: یاداشت، بەشی دووەم، ل ٦٥و ١٩٠.

35-Memorandum Sur les Revandications du peu ple Kurde, Paris: 1919. 15 pages.

ئەم یاداشتنامـەیە تەرجەمـە کراوەتـە سـەر زمـانی کـوردی و لـە ژمـارە (٢)ی گۆڤـاری (رابوون) لە ستۆکهۆلم لە سالی (١٩٩١)دا بلاوکراوەتەوە، ل ٦٣-٧٤.

٣٦-فەرهاد پیربالْ: زنجیرەی ژیاندنەوەی نووسراوە عوسمانییـەکان ژمـارە (٢)، شـەریف پاشاو کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریس، گۆڤاری یەکگرتن، ژمارە (١٣)، کۆپنهاگن: ١٩٩١، ل ١٠٠-١٠٤.

٣٧-د. فـەرهاد پیربـال: گۆڤـاری کوردسـتان، بڵاوکراوەکـانی دەزگـای گـوڵان، ژمــارە (١٣)، هـەولیر: ١٩٩٨. بروانـە پیشـەکی و ژمــارە ((٩)ی گۆڤارەکـە، کـە لــە (١١)ی حوزەیرانی (١٩١٩)دا بڵاوکراوەتەوە.

٣٨-د. ولید حمدی: الکرد في الوثائق البریطانیة، لندن: ١٩١٩، ل ١٨٣.

٣٩رەفیق حیلمی: یاداشت بەشی یەکەم، ل ١٩-٢٠.

٤٠-عەبدولعەزیز یامولکی، ل ١١٣، هەروەها محمـد صـالح زیبـاری: ژەنـەراڵ شـەریف پاشا، گۆڤاری گازی، ژمارە (٢٨)، دهۆك: ١٩٩٧، ل ٢٣-٢٤.

41=Le Temps, Journal parisien, 10 Mars 1920, Paris: 1920.

هەواڵەکـە بـە زمــانی تورکیــش لــە رۆژنامـــەی (پیــام صبــاح)ی ئەستەمبولیشــدا بڵاودەکریتەوە. هەروەها بروانە: البروفیسور م. ا ٠هسرتیان: کردسـتان ترکیـا بـین الحربـین، ترجمة د. سعدالدین ملاو باقي نازي، منشورات رابطة کاوا رقم ١١، دار الکـاتب، بـیروت: ١٩٨٧، ل ١٦.

42-Hamit Bozarslan: Tradition alisme ou Nationalisme, in "Cemoti", N, 6, F. N. S. P,. Centre De Recherches Internationales, Paris: 1988, p. 35- 532.

43-Christion More: Les Kurdes aujourd hui L. Harmattan, paris: 1984. p. 61.

٤٤-ئەم بەڵگەنامەیە لە کتیبەکەی (د. ولید حمدی) بڵاوکراوەتەوە: الکــرد فی الوثـائق البریطانیة، ل ٥و ٩٢.

٤٥-هـ. س. ل ٩٨.

٤٦-فوئاد حەمە خورشید: ژەنەراڵ شەریف پاشاو کۆنگرەی ئاشـتی، گۆڤـاری رەنگـین، ژمارە (٨٩)، بەغدا: ١٩٩٦، ل٧.

٤٧-د. ولید حمدی: ل ٣٤١-٣٤٤. هەروەها بروانە محمد صالح زیباری: ژەنەراڵ شــەریف پاشا، گۆڤاری گازی، ژمارە (٢٨)، دهۆك: ١٩٩٧، ل ٢٣-٢٤.

48-Les Kurdes et Le Kurdistan, sous la direction de Gerard CHALIAND, ed., PCM Paris: 1978. 64.

49-B. CHIR GUH: La QUESTION Kurde, Caire: 1930, p. 23-29.

دەقی ئەم بەندانەی تایبەتن بە دامــەزراندنی دەولــەتی کوردییــەوە لــە لایــەن مامۆسـتا (رەفیق حیلمی)یەوە تەرجەمەی کوردی کراون: یاداشت، بەشی یەکەم، لاپەرە ١٩-٢٠.

٥٠-د. ولید حمدی: الکرد فی الوثائق البریطانیة، ل ١٢٣-١٢٩.

51-A, BEDIRKHAN: LA QUESTION KURDE, PARIS: 1959, p. g.

هەروەها بروانە: م. أ. هسرتیان: کردستان ترکیا بین الحربین، ل ٥٤.

52-Les Kurdes et Le Kurdistan Paris: 1978.

٥٣-عەبدولعەزیز یامولکی: ل ١٠١.

٥٤-سەرچاوەی پێشوو: ل ١٠١.

55-Mirella GALLETI: Deux Lettrs de Cherif Pacha a Benito MUSSOLONI in Etudes Kurdes, N 2, Paris: 2000, P. 65- 82.

٥٦-د. ولید حمدی: الکرد فی الوثائق البریطانیة، ل ٢٤٨-٢٥١

هەروەها بروانە: د. احمد عثمان ابوبکر: مزکره الی وفــود الحلفــاو مــن الموفـد الکـردی شریف پاشا، مجله (کاروان) عدد ٣٩، اربیل: کانون الاول ١٩٨٥.

٥٧-محمود احمد محمد: بەشیك لــە دیوانــی ئــەورەحمان بــەگی بابــان، بــەغدا: چاپخانــەی زەمــان، ١٩٨٩، ل ٨١.

٥٨-عەبدولعەزیز یامولکی: لاپــەرە: ١٠١. هــەندێ ســەرچاوە باســی ئــەوە دەکــەن کــە ژەنەرال شەریف پاشا لە سالی ١٩٤٦دا کۆچــی دووایــی کــردووە، بــەڵام ئیمــە پیمــان وایــە (١٩٥١) دروست و پەسەندترە.

ژەنەراڵ شەریف پاشاو
یەکەمین گۆڤاری کوردی بە زمانی فەرەنسی

مەشرووتیەت Mechroutette

پاریس: (١٩٠٩/١٠/١٥ تا ١٩١٤/٢) ٥٥ ژمارە

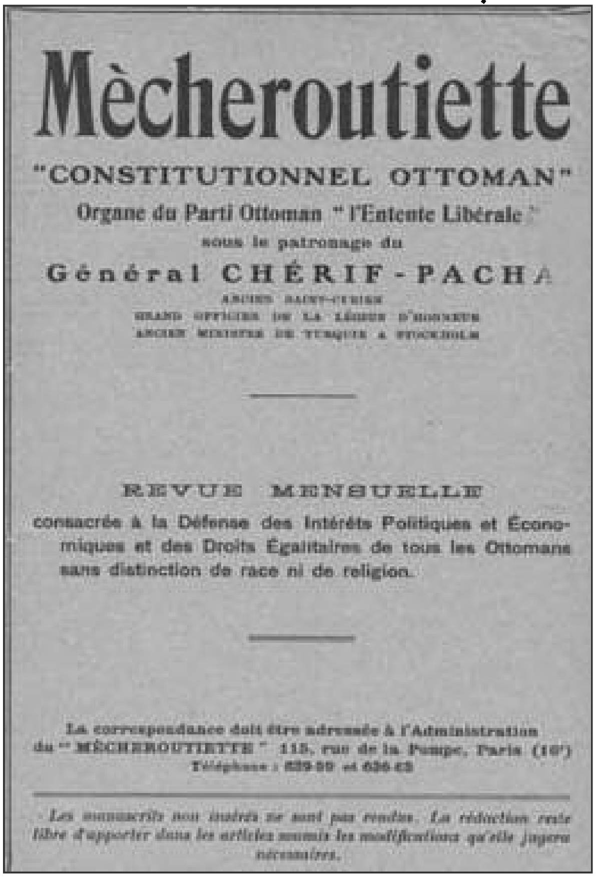

Mècheroutiette

"CONSTITUTIONNEL OTTOMAN"

Organe du Parti Ottoman "l'Entente Libérale"

sous le patronage du

Général CHÉRIF-PACHA

ANCIEN SAINT-CYRIEN

GRAND OFFICIER DE LA LÉGION D'HONNEUR

ANCIEN MINISTRE DE TURQUIE A STOCKHOLM

REVUE MENSUELLE

consacrée à la Défense des Intérêts Politiques et Économiques et des Droits Égalitaires de tous les Ottomans sans distinction de race ni de religion.

La correspondance doit être adressée à l'Administration du "MÈCHEROUTIETTE" 115, rue de la Pompe, Paris (16e)

Téléphone : 639-59 et 636-63

Les manuscrits non insérés ne sont pas rendus. La rédaction reste libre d'apporter dans les articles soumis les modifications qu'elle jugera nécessaires.

MECHROUTIETTE

ORGANE CONSTITUTIONNEL OTTOMAN

JOURNAL MENSUEL

CHERIF PACHA

GRATUIT

La Constitution en Turquie et les Agissements du Comité

رۆژنامەکەی شەریف پاشا

"مەشروتیەت"

"ڕۆژنامەگەریی کوردی بە زمانی فەڕەنسی " واتە: ئەو چالاکییە ڕۆژنامەنووسییەی ڕووناکبیر و ڕۆژنامەنووسە کوردەکان کە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەمەوە بە زمانی فەرەنسی ئەنجامیان داوە بۆ بەرگری کردن لە بەرژەوەندیە جۆراوجۆرەکانیان، یان بۆ هێرش کردنە سەر حکوومەتەکانیان؛ هەروەها هەندێ جار بەکارهێنانی ئەو چالاکییە، وەك ئامرازێکی دەربڕینی ئەو داخوازییە گەلەکۆمەکییانە کە عوسمانین، تورکیایین، عێراقین.. یانیش گەلێك جاران بە واتا سیاسی- ئەتنیکییەکە: کوردین.

ئەم گۆڤارەی شەریف پاشا بۆچی بە فەڕەنسی بووە؟

هەبوونی بەرژەوەندیەکانی دەوڵەتی فەڕەنسا لە ڕۆژهەڵاتدا دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەڤدەهەم، ڕۆژنامەی فەرەنسیەکان Le Mercure de france لە ١٦٢٢ و Gazette لە ساڵی ١٦٣١ پڕن لە زانیاریو دەنگوباسی جۆراوجۆر لە بارەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو ژیانی خەڵکی ئەوێ، تەنانەت فەرەنسیەکان خۆیان بە پارێزگاری خەڵکی غەیرە موسڵمانەکانی ڕۆژهەڵات دادەنا[١].

زمانی فەرەنسی، لە ماوەی سەدەکانی ١٨ و ١٩دا لە تورکیای ئەوساتدا بایەخێکی زۆری پێ دەدرا. کاریگەرییەکانی کولتووری فەرەنسیو شۆڕشی فەرەنسا هەر لە سەردەمی سوڵتان سەلیمی سێیەمەوە بەدیاردەکەوێ[٢]. هەر لەو سەردەمانەوە خەڵکانێکی زۆری فەرەنسی لە ئەستەمبوڵ و شارەکانی دیکەی ولاتی عوسمانیدا دەژیان. لە کۆلێژێکی وەك مەدرەسەی عەسکەریی عوسمانیدا Ecole Millitaire Ottomana دەیان مامۆستای فەرەنسی دەرسیان دەگوتەوە، دەیانی دیکەش فەرمانبەر بوون. کتێبخانەی ئەو مەدرەسەیە زیاتر لە چوار سەد بەرگ کتێبی فەرەنسی و ئینسیکلۆپیدیای تیدابوو. بە کورتی: زمانی فەرەنسی، زمانی لە یەکترگەیشتنی نێوان ولاتی عوسمانی و ڕۆژئاوا بوو[٣].

بۆ بەرەوانیشاندانی ئەم کاریگەرێتیەی فەرەنسا بەسەر ولاتی عوسمانیدا هێندە بەسە ئەوە بە بیر خۆمان بهێنینەوە کە یەکەم رۆژنامەی بلاوکراوەی ناو سنووری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە ساڵی ١٧٩٥-١٧٩٦دا، بە زمانی فەرەنسی بووە، بە ناوی بۆڵتەنی دەنگوباس Bulletin des Nouvelles کە مەبەستی بلاوکردنەوەی فەلسەفەی شۆرشی فەرەنسی بوو، ئەمەش لە رێگای سەفارەتی فەرەنسیەوە لە ئەستەمبوول[٤]. یەکەم رۆژنامەی عوسمانیش، کە سوڵتان مەحموودی دووەم بەناوی تەقویمی وەقایع لە ساڵی ١٨٣١دا دایهێنا، لەژێر کاریگەرێتی رۆژنامەیەکی فەرەنسیدا لە دایك بوو کە هەمان ناونیشانی هەبوو Moniteur Officiel. رۆژنامە عوسمانیەکە پێنج رۆژ لە دووای فەرەنسیەکە دامەزرا. ئەم کاریگەرێتیەی فەرەنساو رۆژنامەگەریی فەرەنسا بەسەر ولاتی عوسمانیدا، تەنانەت تا جەنگی جیهانی یەکەم، بەسەر رووناکبیرانی عوسمانیو بزاڤە رۆژنامەگەرییەکەیاندا زۆر بە زەبر بووە[٥].

نەك تەنیا نووسەرو رووناکبیرانی تورك فێری فەرەنسی ببوون و زمانی فەرەنسیان بەکاردەهێنا، بەڵکو ژمارەیەکی زۆری نووسەر و رووناکبیرانی کوردیش فێری فەرەنسی ببوون و دەیانتوانی بەکاری بهێنن و سوودی لیٚ ببینن ،تەنانەت هەندێکیان لە زانکۆکانی فەرەنساو سویسراو ئەستەمبولٚ بە زمانی فەرەنسی خوێندنیان تەواوکردبوو. لەو نووسەرە کوردانەی توانیان لەو سەردەمەدا فەرەنسی فێربن و سوودی لیٚ ببینین: د. عەبدوڵلا جەودەت، د. ئیسحاق سکووتی، ژەنەڕاڵ شەریف پاشا، مەمدوح سەلیم، رەفیق حیلمی، میقداد- مەدحەت بەدرخان، د. کامەران بەدرخان، جەلادەت بەدرخان، حوسێن حوزنی موکریانی، د. نوورەدین زازا، عەبدولڕەحمان بەدرخان.

سوڵتان عەبدولحەمید لە مانگی شوباتی ١٨٧٦ بەملاوە سانسۆرێکی توندی خستە سەر رۆژنامەگەری. ئەم سانسۆرە لە شێوەی چەند بەندێکدا بلاوکرایەوە و بووە قانوون[٦]. بەم شێوەیە رۆژنامەگەری تاکو ساڵی ١٩٠٨ نەیدەتوانی تخوونی سیاسەت بکەوێت و بە

ئازادی بدوێت[7]. لە ئەنجامی سەپاندنی ئەم قانوونە دکتاتۆریەی سوڵتان عەبدولحەمید بەسەر ڕۆژنامەگەریدا، ڕۆژنامەگەریی فەرەنسیو تورکی لە وڵاتی عوسمانیدا کەوتە کزی، تەنیا ڕۆژنامەو گۆڤارە تەندروستیو "پزیشکی" و "هەواڵ" و هونەریو ئەدەبییەکان مانەوە. بەندی شەشەمی قانوونەکەی عەبدولحەمید لە بارەی ڕۆژنامەگەری دەڵێ: (هیچ داخوازیو سکاڵانامەیەکی تایبەتی خەڵکی ویلایەتەکان نابێت بڵاوبکرێتەوە کە گازاندە لە دەسەڵاتدارانمان بکەن و ڕەخنەیان لێ بگرن). لە بەندی حەوتەمیشدا دەڵێ: (ناوی هیچ مەڵبەندێکی مێژوویی و جوگرافی نابێ بهێنرێتە سەر زمانی ڕۆژنامە، لەوانە ئەرمینیاش).

ئەنجامێکی دیکەی ئەم دکتاتۆریەتەی عەبدولحەمید ئەوەبوو کە راپەرینێکی ڕۆژنامەگەریی "کەمە نەتەوایەتیەکان" وەك یۆنانیو بولگاریو ئەرمەنی، لە نیوان سالانی ١٨٧٨-١٨٨٦دا، بە زمانی فە رەنسی سەری هەلدا. هەروەها هەندیکی دیکەشیان ،لەگەڵ ئۆپۆزیسیۆنە عوسمانیەکانی دیکە (کورد، تورك، چەرکەس" هاتنە فەرەنساو سویسرا بۆ ئەوەی لەم وڵاتانەی ئەوروپاوە، بە تایبەتی لە فەرەنساو سویسراو بریتانیاوە، دەنگی "ڕۆژنامەنووسانەی" یاخیگەری خۆیان دژ بە سولتان عەبدولحەمید بەرز بکەنەوە. لە ماوەی ١٨٩١-١٨٩٥دا شەش ڕۆژنامەی دژ بە عەبدولحەمید لە فەرەنسا سەریان هەلدا، حەوتی دیکەش لە ماوەی ١٩٠٠-١٩٠٤دا لە وڵاتانی دیکەی ئەوروپا[8].

کەواتە: ڕۆژنامەیOSMANII ١٨٩٧-١٩٠٤ و گۆڤاری Idgihad ١٩٠٤- ١٩٣٢، یادگاری ئەو ڕۆژگارە رەشەی سولتان عەبدولحەمیدن. سییەمیشیان Mechroutiette ١٩٠٩-١٩١٤ بەهەمان شیوە، دەنگی یاخیگەری رادیکاڵانەی پاشازادەیەکی کوردە دژ بە حکومەتی "گەنجە تورکەکانی" کە لە ١٩٠٨ بەملاوە سەرجەم خەبات و خەونەکانی کوردیان پیشیل کرد. ئەوەتا ژەنەراڵ شەریف پاشا، سەرنووسەری Mechroutiette لە لاپەرە

٤ی ژمارە ٨ی گۆڤارەکەدا، خۆی باسی ئەم دکتاتۆریەتەی گەنجە تورکەکان ١٩٠٨-١٩١٤ دەکات و دەڵێ:

لە تورکیا، ئەمڕۆ هەموو بڵاوکراوەیەك پێشتر دەبێت بە سانسۆردا تێپەڕ ببێت، ئەگینا ٥ تا ٥٠ لیرە جەزای لێ دەسەنرێت. بەم شێوەیە، قۆناغی یەکەمی بزاڤی ڕۆژنامەگەریی کوردی بە زمانی فەرەنسی، پەیوەندی بە سێ ڕووناکبیرو سیاسەتمەداری گەورەی کوردەوە هەیە: د. عەبدوڵڵا جەودەت (١٩٣٢-١٨٦٩)، د. ئیسحاق سکوتی (١٨٦٨-١٩٠٢)، ژەنەراڵ شەریف پاشا (١٨٦٥-١٩٥١)؛ کە هەرسێکیان، لە دوو ماوەی جیادا لە دەست دکتاتۆریەتی دەوڵەتی عوسمانی غاریان دابووە پاریس و ژنێف. لەوێ -لە دوورەوڵاتیدا- درێژەیان بە خەباتی سیاسیانە و ڕۆژنامەنوسانەی خۆیان دەدا لە پێناو ڕووخاندنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو حکومەتی گەنجە تورکەکان و دامەزراندنی حکومەتێکی ئاوهای کە دان بە مافی "کەمە نەتەوایەتیەکان" بهێنێت.

ڕۆژنامەگەریی کوردی بۆچی بە زمانی فەرەنسی بووە؟ بۆچی کورد ڕۆژنامە و گۆڤاری بەزمانی فەرەنسی دەرکردووە؟ هەر دوو پرسیارەکە، یەك وەڵامیان هەیە: چونکە پێویستیی نەتەوەی کورد بە ڕیفۆرم و هانا بردنی کورد بۆ ڕۆژئاوا، دوو داخوازیی یەکانگیری سەر بە یەك بیرکردنەوەی سیاسین. لەم بوارەشدا، د. عەبدوڵڵا جەودەت و شەریف پاشا بوون کە ئەم بزاڤە "فرانکۆفۆنەیان" لە ڕۆژنامەگەریی کوردیدا دامەزراند.

مەشرووتیەت:

مەشرووتیەت Mechroutiette گۆڤارێکی سیاسی ڕادیکاڵی دەستووریخواز Constitutionnel بووە، شەریف پاشا لە پاریس بە زمانی فەرەنسی لە (١٥/١٠/١٩٠٩) تا (٢/١٩١٤)، ٥٥ ژمارەی لێ بڵاوکردۆتەوە[٩].

خاوەن ئیمتیازی گۆڤارەکە:

ژەنەراڵ شەریف پاشا (١٨٦٥-١٩٥١) خاوەن ئیمتیازی گۆڤارەکە، کوڕی سەعید پاشای وەزیر خارجیەی عوسمانی، بە ڕەسەن خەڵکی سلێمانی، لە بنەماڵەی خەندانەکانن[١٠]. خوێندنی باڵای لە فەرەنسا لە قوتابخانەی عەسکەری لە شاری Saint-Cyr تەواوکردووە، کە لە فەرەنسا پێی دەڵێن Ecole Militaire. پاشان بۆتە ئامێر فەوج و ئینجا عەقید و لە کۆتاییدا گەیشتۆتە ژەنەراڵ General[١١].

ساڵانێکی زۆر، لە ساڵی (١٨٩٥) بەملاوە، وەزیری دەوڵەتی عوسمانی بووەو نوێنەرایەتی دەوڵەتی عوسمانی کردووە لە باڵوێزخانەی تورکیای عوسمانلی لە ستۆکهۆڵم[١٢]. پاشان، کاتێ گەنجە تورکەکان لە (١٩٠٨)دا دەوڵەتی عوسمانی دەڕووخێنن و حوکمیدەستووری دادەمەزرێنن، شەریف پاشا بە فەرمانڕەوایەتی ئەوان ڕازی نابێت و لێیان هەڵدەگەڕێتەوە. بۆیە لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٠٩دا لە پاریس حزبێکی سەربەخۆ دروست دەکات لە پێناو بەگژاچوونەوەی حوکمی دەستووری گەنجە تورکەکان لە

تورکیاو دروستکردنی چەند گۆڕانکارییەکی بنچینەیی لەو حوکمە دەستوورییەی ئەواندا.
ئەو حزبە سیاسییە تازەیەی شەریف پاشا ناوی حزبی ڕادیکاڵی عوسمانی Parti radical Ottoman بوو کە بارەگاکەی لە پاریس بوو.

شەریف پاشا، بۆ بڵاوکردنەوەی پرۆگرام و داخوازینامەکانی حزبەکەوی، پێویستی بە ئۆرگانێك هەبوو بۆ ئەوەی بگاتە ناو خەڵك و قوتابیو ڕۆشنبیران لە تورکیا، بۆیە لە ڕۆژی (١٥/١٠/١٩٠٩)دا یەکەم ژمارەی بە ناوی مەشرووتیەت Mechroutiette (واتە حوکمی دەستووری) لە شێوەی ئۆرگانێکی چوار لاپەڕەیی بڵاودەکردەوە. پاشان لە یازدەمین ژمارە (لە ١/١٠/١٩١٠) بەملاوە، ئەم ئۆرگانەی لە شێوەی گۆڤارێکی (٥٠) لاپەڕە بڵاودەکردەوە[١٣]. شەریف پاشا تا مانگی دووی ساڵی (١٩١٤)، ٥٥ ژمارەی لەو گۆڤارە سیاسیە بڵاوکردەوە، پاشان وازی لە گۆڤارەکە هێنا و حزبەکەی خۆیشی هەڵوەشاندەوە.

لە ماوەی ساڵانی (١٩١٨-١٩١٤)دا، شەریف پاشا وردە وردە باوەڕی بە خەباتی بانعوسمانی کزتر دەبۆوە، هێدی هێدی پشتی دەکردە باوەڕی رادیکاڵی خزبەکەی پێشووی: لە بیری نەتەوەییو کوردایەتی نێزیك دەبۆوە.

لە ساڵی ١٩١٩دا، بیری کوردایەتی شەریف پاشا، لە پەرەسەندنی خۆیدا گەشتە لووتکە؛ لە مانگی مارسی (١٩١٩)دا لە کۆنفرانسی ئاشتی میللەتانی ڕۆژهەڵات، کە لە پاریس بەسترا، یاداشتنامەیەکی پێشکەش بە ئەنجوومەنی باڵای ئەو کۆنفرانسە نێودەوڵەتیە کردو داخوازی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆی کرد بۆ کورد[١٤].

شەریف پاشا، هاوڕێیەکی نێزیکی مەعروف جیاوك و عەبدولڕەحمان بەدرخان و عەبدوڵلا جەودەت و ئیسحاق سکووتی و میقداد- مەدحەت بەدرخان و شێخ مەحمودی نەمر و پیرەمێردی شاعیر بوو.

ناساندنی گۆڤارەکە:

مەشرووتیەت Mechroutiette، لە سەرەتادا لە شێوەی ڕۆژنامەیەکی مانگانەی چوار لاپەرەیی، بە قەوارەی (A3) دەرچوو. ژمارەی یەکەمی لە ڕۆژی (١٥/١٠/١٩٠١)دا لە پاریس بڵاوکراوەتەوە. لەژێر ناونیشانی Mechroutietteدا بە زمانی فەرەنسی نووسراوە:

ئۆرگانی حوکمی دەستووری عوسمانییە بە سەرپەرشتی شەریف پاشا بڵاودەکرێتەوە. ڕۆژنامەیەکی مانگانەیە، تەرخان کراوە بۆ بەرگریکردن لە بەرژەوەندییە سیاسیو ئابووریو مافە ڕەواکانی خەلکی عوسمانی، بێ ئەوەی گوی بدرێتە نەژادو دینیان. ئەم ڕۆژنامەیە بە خۆرایی (بێ پارە) دەبەخشرێت. هەموو نامەیەك پێویستە ئاراستەی ناونیشانی مالی ژەنەڕال شەریف پاشا بکرێت لە خانووی ژمارە (١٩٩) لە شەقامی Avenue ڤیکتۆر هۆگۆ بابەتە چاپکراوەکانیش بنێردرێن بۆ نووسینگەی گۆڤارەکە: (٢٦، شەقامی دەلتا Delta.

لە ژمارە (١١) بەملاوە، کە لە ڕۆژی (١/١٠/١٩١٠)دا بڵاوکراوەتەوە، "ڕۆژنامەکە" دەبێتە گۆڤارێکی قەوارە (٢٢× ١٥) سم، هەر ژمارەیەك لە (٥٠) لاپەرە کەمتر نییە. هەر مانگ جارێك بڵاودەکرێتەوە. لەسەر بەرگی گۆڤارەکەدا ئەم چەند دێرە زیادکراوە: مەشرووتیەت، ئۆرگانی حزبی عوسمانی خاوەن ڕەوتی لیبرالییە، شەریف پاشا خاوەن ئیمتیازیەتی. هەر بابەتیکی دەنێردرێت، پێویستە ئاراستە بکرێت بۆ دەزگەی مەشرووتیەت لە ١١٥ شەقامی Pompe لە پاریسی شازدە هەم.

لەم دیوو لەو دیوی بەرگی دوواوەی گۆڤارەکەدا، پەیرەوو پرۆگرامی حزبەکەی شەریف پاشا، حزبی ڕادیکالی عوسمانی Parti Radical; Ottoman لە (٤٤) برگەدا بڵاوکراوەتەوە. ڕەنگی بەرگی گۆڤارەکە سەوزو زەردو سوورو جۆراوجۆرە، کاغەزەکەیشی بۆر، هەر لاپەرەیەك ٤٢ دێری تێدا نووسراوە.

چۆن نوسخەکانی ئەم گۆڤارەمان دەست کەوت؟

تا ئێستە، هیچ سەرچاوەیەکی کوردی، بە هیچ زمانێك باسی ئەم گۆڤارە بەهادارەی شەریف پاشای کوردی نەکردووە. نوسخەکانی ئەم گۆڤارە لە پەرش و بڵاوی لە ئارشیفخانەکانی شاری پاریس کەوتوون. بەشێك لە ژمارەکانی ئەم گۆڤارە، لە کتێبخانەی I.N.A.L.C.O کە بە لانگزۆ ناوداره لە شاری پاریس، بەم کلیلە دەدۆزرێتەوە: (Per .١٨) هەروەها (Per ٥٤٢٣) بەشێکی تریشی ئەم گۆڤارەم لە کتێبخانەی نیشتمانی پاریس BNP و قوتابخانەی لێکۆڵینەوە ئاسیایی و ئەفریقییەکان Soas لە لەندەن دۆزینەوە، بەشێکی تریشی لە ژووری بازرگانی شاری مارسیل ccm لە فەرەنسا. بەشەکەی تریش لە کتێبخانەی میللی ئەنقەرە Ankara Mili Kutuphanesi دا.

چەند سەرنجێکی گشتی لە بارەی ئەم گۆڤارە و خاوەن ئیمتیازەکەی:

١-لە سەردەمی بڵاوبونەوەی ئەم گۆڤارەدا (١٩٠٩-١٩١٤)، سیاسەتمەدارو ڕووناکبیرانی کورد لە زۆربەی مەڵبەندە ستراتیژیەکاندا بە تایبەتیش لە پاریس و ئەستەمبوڵ و قاهیرەو لەندەن و ژنێف، کەوتبوونە خۆیان بۆ ئەوەی بتوانن شتێك بە شتێك بکەن بۆ سەربەخۆیی کورد.

٢-لە سەردەمی ناوبراودا، ڕەوت و ئایدیۆلۆژییەتی جۆراوجۆر هەبوو لە بواری بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورددا، لەوانە: ڕەوتی پان- ئیسلامی، ڕەوتی پان عوسمانی، ڕەوتی گەنجە تورکەکان، ڕەوتی ڕادیکاڵی و لیبراڵی (کە ئەم گۆڤارە و خاوەن ئیمتیازەکەی، شەریف پاشا، لەو ساڵانەدا نوێنەری بوون). ڕەوتی "سەربەخۆگەری کوردستان" کز بوو.

٣-شەریف پاشا، خاوەن ئیمتیازی ئەم گۆڤارە، جارێ هێشتا باوەڕە سیاسییەکەی پێش نەکەوتبوو: نەگەیشتبووە باوەڕهێنان بە پێویست بوونی دامەزراندنی دەوڵەت بۆ کوردستانو سەربەخۆیی کورد.

٤-شەریف پاشا، لە هەمان کاتدا، لەو ساڵانەی (١٩٠٩-١٩١٤)دا، پێوەندییەکی توندو تۆڵی لەگەڵ (جەمعیەت) و (کلووب) و (ڕۆژنامە)و ڕێکخراوە کوردییەکانی ئەستەمبوڵ و قاهیرەو ژنێف هەبوو. پێوەندی ڕاستەوخۆی لەگەڵ کەڵە ڕووناکبیرە کوردەکاندا هەبووە. بارەگای حزب و نووسینگەی گۆڤارەکەیشی، لە پاریس، بەرامبەر بارەگای جەمعیەتی ئیتیحادو تەرەقی بوو (١١٥ Rue de la Pompe, Paris 16).

٥-ئایا هۆی چییە کە ئەم گۆڤارە سیاسییەی ئەم کەڵە ڕووناکبیرەی کورد بە زمانی فەرەنسی بڵاوکراوەتەوە؟ بۆچی بە زمانی کوردی یان بە زمانێکی ڕۆژهەڵاتی نەبووە؟

ڕۆژنامەنووسی فەرەنسی، کریس کوچێرا، لە کتێبەکەی خۆیدا دەڵێ: شەریف پاشا، کە ئەو ماوەیە لە فەرەنسا دەژیا، هەوڵی دەدا لەگەڵ وەزارەتی دەرەوەی فەرەنساو لەگەڵ پیاوماقووڵانی فەرەنسی وتوویژ بکات بۆ ئەوەی کێشەی کورد لەو ڕێگەیەوە چارەسەر بکرێ، فەرەنسا دەیگوت کە شەریف پاشا دەیەوێ ببێتە "ئەمیری کوردستان" و مافی نەتەوەیی ناوخۆ لەژێر ئینتیدابی فەرەنسادا بۆ کورد وەدەست بهێنێ[١٥].

کەواتە، هۆیەکانی نووسین و بڵاوکردنەوەی ئەم گۆڤارە بە زمانی فەرەنسی، دەکرێ بەم شێوەیە لێك بدرێتەوە:

أ-ئامانجی سەرەکیی گۆڤارەکە ئەوە بوو کە ڕای گشتی نێودەوڵەتی لە بارەی "مەسەلەی کورد" و "دەوڵەتی عوسمانی" ببزوێنێ، بە تایبەتیش ڕای گشتی لە فەرەنسا.

ب-خاوەن ئیمتیازی گۆڤارەکە یارمەتی لە حکوومەتی فەرەنسا- خۆی وەرگرتووە. فەرەنسا پشتیوانێکی گەورەی ئەم ڕەوتەی شەریف پاشا بووە.

ج-زۆربەی حزب و ڕێکخراو و سیاسەتمەدارو ڕووناکبیرە تورك و کوردو عوسمانیەکانی دیکەی ئەو سەردەمە، یان لە فەرەنسا دەژیان یان زمانی فەرەنسییان زانیوە.

٦-ژمارەی دووەمی گۆڤارەکە، سەرتاپای، بە زمانی ئینگلیزییە ،دیارە ئەمەش هەر بەڵگەی ئەوەیە کە گۆڤارەکە ویستوویەتی کاربکاتە سەر ڕای گشتی لە بەریتانیاو حکومەتی ئینگلیز بۆ لای خۆی "بۆ مەسەلەی کورد" ڕابکێشێ ·بە تایبەتیش لەبەرئەوەی "ئینگلیزەکان شەریف پاشایان خۆش نەویستووە"، "مەسەلەی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد بە پێی سیاسەتی ئینگلیز هێندە گرنگ نەبوو"، "ئینگلیزەکان دەیانوت کە شەریف پاشا پیاوێکی لایەنگری فەرەنسایە"[١٦].

کەواتە، شەریف پاشا بۆیە هەندێ لە لاپەرەکانی گۆڤارەکەی، تەنانەت ژمارەی دووەمی، هەر هەمووی، تەرخان کردووە کە بە زمانی ئینگلیزی بڵاوببێتەوە. ئەوەتا لە لاپەرە (٣-٤)، لە ژمارە (٢)دا دەڵێ:

Greeks, Armeniens, Kurds and Albaneses, without Counting the liberal Turks, Suffer all the More frome this Stat of things, because they are unable to give voice to their complaints.

٧-بە پێی هەندێ لە وتارەکانی شەریف پاشا کە لەم گۆڤارەدا بڵاوکراونەتەوە، بۆ نموونە بە پێی ژمارە (٢٣)ی مانگی ئۆکتۆبەری (١٩١١)، شەریف پاشا زمانی یۆنانیو ئیتالیو ئەلمانیشی، جگە لە فەرەنسی و ئینگلیزی زانیوە.

ناواخنی گۆڤارەکە:

مەشرووتیەت Mechroutiette، گۆڤارێکی سیاسی بووە. ئەگەر وردبینانەتریش دەستنیشانی بکەین ،پێویستە بوترێ کە ئۆرگانی حزبێکی ڕادیکالّی عوسمانی Parti Radical Ottoman بووە. کەواتە ناواخنی گۆڤارەکە، بە شێوەیەکی گشتی بریتی بووە لە پرۆگرامێکی دیاریکراو: "بەرگریکردن لە بەرژەوەندییە سیاسیو ئابووریو مافە ڕەواکانی خەلّکی نێو چوارچێوەی دەولّەتی عوسمانی، بێ ئەوەی گوێ بدرێتە نەژادو دینییان".

١-گۆڤارەکە، سەبارەت بەوەی کە ئۆرگانی حزبێکی ڕادیکالّی لیبرالّیی، لە دیدی "سەربەخۆیی" و "دەولّەتخوازی کوردییەوە" نەیڕوانیوەتەوە کێشەی کورد.

وتاری (لە کوردستاندا DansieKurdistan) یەکەمین وتاری سەربەخۆیە کە تەرخانکراوە بۆ لێکۆڵێنەوە لە کێشەی کورد. ئەم وتارە لە لاپەڕە (٣)ی ژمارە (٨)ی گۆڤارەکەدا بلاوکراوەتەوە. دیدێکی ڕادیکالّیو لیبرالّی پێشکەش دەکات بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد لە چوارچێوەی دەولّەتێکی دەستووری عوسمانی رادیکالّدا، کە ئەوکاتە خاوەن ئیمتیازی گۆڤارەکە، شەریف پاشا باوەڕی پێ هەبووە.

٢-گۆڤارەکە، بەردەوام، لە هەموو ژمارەکانیدا ڕەخنەی زۆر توندو تیژ لە فەرمانڕەوایەتی دەولّەتی تورکیای "گەنجە تورکەکان" دەکرێ لە سالّانی حزبە پان ئیسلامی و پان عوسمانییەکانیش دەخاتە ژێر ڕەخنەو تاوانکارییەوە. تەئکیدێکی زۆر لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە ڕێکخراوی(ئیتیحادو تەرەقی) لە (١٩٠٨) بەملاوە، واتە دووای ئەوەی جڵەوی فەرمانڕەوایەتیان گرتە دەست، کەوتنە چلّپاوی "خیانەتکاری" و زۆرداریییەوە.

٣-دەنگوباسی بارودۆخی کۆمەلاّیەتی و ئەخلاقی و ئابووری نەتەوە ژێردەستەکانی دەولّەتی تورکیا، هەوالّی سیاسی و ژیانی ڕۆشنبیری و ڕۆژنامەیی لە تورکیا، بە تایبەتیش

ژیـانی ژێردەسـتەیی ئەرمـەن و عــەرەب و كــوردو ئـەلبانیو قوبرســی.. وێــڕای وتــاری ڕەخنەگرانەی سیاسی و لێكۆڵینەوەی سیاسی لــە بـارەی ڕووداوە گرنگـەكان و چارەنووسـی نادیاری توركیا، گرنگترین بابەتە بڵاوكراوەكانی ئەم گۆڤارەن.

خاوەن ئیمتیازی گۆڤارەكە، سەبارەت بەوەی كـە كـورد بـووە، لـەم بارەیـەوە بایـەخێكی فرەوانترو قووڵتری داوەتە كوردستان و كێشەی سیاسی كوردەكان.

٤-لە ژمارە (١١)ی گۆڤارەكە بەملاوە، هەموو جارێك، لە هەموو ژمارەیەكدا، پەیڕەو پڕۆگرامی (حزبـی رادیكـاڵی عوسـمانی) لەسـەر بـەرگی پشـتەوەی گۆڤارەكـەدا لـە (٤٤) بڕگەدا بڵاوكراوەتەوە.

سەیر لەوەدایە لە هیچ بڕگەیەكی ئەو پەیڕەو و پڕۆگرامەدا ناوی كورد نـەهاتووە، تـەنیا لە بڕگەی دووەمدا دەڵێ:

"هەمـوو عوسمانیەك، لە هەر نەژادو دینێك بن ،بـە ئـازادی دەژیـن و نیشـتەجێ دەبـن. هەر هەمووشیان لە ماف و ئەركەكانیاندا، بێ جیاوازی، یەكسان دەبن".

٥-بەشێكی گۆڤارەكە تـەرخان كـراوە بـۆ بڵاوكردنـەوەی بـیرو بۆچوونـی سیاسـەتمەدارو ڕووناكبیرە ئەورووپاییەكان لە بارەی ئێستاو داهاتووی سیاسی توركیـا، بـە تایبـەتیش ئـەو وتارانەی كە لە ڕۆژنامـە و گۆڤارە ئەوروپاییەكاندا بڵاوكراونەتەوە.

٦-ئەو وتارانەی كە تەرخانكراون باس لە بزووتنـەوەی ڕزگـاریخوازی كـورد و بـارودۆخی ئەوسای كوردستان دەكەن، گرنگترینیان ئەمانەن:

-ژمارە (١٤)، لاپەڕەی هەواڵەكان.

-ژمارە (١٥)، ل ١، ٤٣-٤٧.

-ژمارە (١٦)، ل ٧-١٧ و ٢٣-٣٢.

-ژمارە (١٧)، ل ٦١.

-ژمارە (١٨)، ل ١-٨.

-ژمارە (١٩)، ل ٢٤-٢٦.

-ژمارە (٢٠)، ل ٧-١٣.

-ژمارە (٢١)، ل ٣٤- ٣٧.

-ژمارە (٢٤)، ل ٤٨

-ژمارە (٢٥)، ل ٢٣-٣٢

-ژمارە (٢٧)، ل ٣٧.

-ژمارە (٢٨)، ل ٣٥-٣٩.

-ژمارە (٢٩)، ل ٣٥-٣٧.

-ژمارە (٣٣)، ل١١-١٥

-ژمارە (٣٦)، ل ٧-٢٢.

-ژمارە (٤٠) بەملاوە، لەهەر ژمارەیەکدا وتارێك تەرخان کراوە بە کێشەی کوردستانو بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد.

هەڵبژاردەیەك لەم گۆڤارەوە: وتەکانی شەریف پاشا

چەند کۆپلەیەك لە نووسینەکانی ئەم گۆڤارە هەڵدەبژێرین، کە بە قەڵەمی شەریف پاشا- خۆی نووسراون: بۆ ئەوەی لامان ڕوون ببێتەوە ئاخۆ شەریف پاشای "سەرۆك حزبی رادیکاڵی عوسمانی"، لەساڵی (١٩١٣)دا (پێش ئەوەی بیری سیاسیی پێش بکەوێت و ببێتە ناسیووناڵیست) چۆن لە "مەسەلەی کورد" تێگەیشتووەو باوەڕی چۆن بووە لە هەمبەر بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لەو سەردەمەدا؟

پیرۆزنامەیەك بۆ بڵاوبوونەوەی ئۆرگانی "ڕۆژی کورد" لە ١٩١٣

بڵاوبوونەوەی ئۆرگانێکی کوردی (ڕۆژی کورد) لەم دواییەدا لە ئەستەمبۆڵ، بووە مایەی خۆشحاڵییەکی یەکجار زۆر بۆ دەستەی کارگێڕانی گۆڤاری مەشرووتیەت Mechroutiette. ئێمە، لای خۆمانەوە، هەرگیز درێخیمان لەوە نەکردووە کە سیاسەتێکی دادپەروەرانە لە هەمبەر هاولاتیە موسڵمانە غەیرە تورکەکان پەیڕەو بکەین و بڵاوبکەینەوە.

لەژێر سایەی حکوومەتەکەی پێشوودا، کورد وەك عەرەب، ببوونە قوربانی ئەو بەر پرسیارو فەرمانبەرانەی کە حکوومەتی مەرکەزی دەیناردنە مەلبەندەکانیان ئەو بەرپرسیار و فەرمانبەرانە، هیچ شتیکیان لە بارەی خەلك و وڵاتی کوردەوە نەدەزانی، کەچی دەشبووایە بەریوەیان ببەن! ئیدی، بەم شیوەیە، ئەم میللەت و ولاتەیان، بە پیی هەواو کەیفی خۆیان، خستبووە چەرمەسەرییەوە هاوولاتیە مەسیحیەکانمان، هیچ نەبووایە دەیانتوانی پەنا بۆ پاتریرکەکانی خۆیان ببەن بۆ ئەوەی گازاندەکانیان بگەیەننە حکوومەتی مەرکەزی و داوایان لی بکری کە هیچ نەبێ بۆ ماوەیەك ئەو زولم و زۆرەی سەر مەسیحیەکان رابگیرێ. بەلام کوردەکان، بە هیچ شیوەیەك کەسیان نەبووە. نەیانتوانیوە گەزاندەو هانای خۆیان بگەیەنن بە هیچ دەسەلاتداریك.

ئەمە راستە، کە هەندێ سەرکردەی کورد، لە ریگەی دەسەلاتداریتی ناوخۆی ناوچەکانەوە پاریزراون، بەلام زیاتر لە چوار ملیۆن کوردن لە مەرگەساتی و چەرمەسەریدا ژیاون و لە لایەن ئاغاو سەرکردە و حکوومەتەوە چەوسینراونەتەوە.

هاتـە سـەر حوكمـی "حكوومـەتی دەسـتووری" وای كـرد كـە هیوایـەك لای كوردەكـان پـەیدا ببێـت. بـەپێی قـانوون داخـوازی ئـەوەیان كـرد كـە دان بـە نەتەوەكەیاندا بنرێت، وەك توخمێكی پێكهێنەری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی!

كورد لەم هەوڵەیدا تووشی هەناسە ساردی هات. جەمعیەتی ئیتیحادو تـەرەقی، كە ئەمڕۆ جڵەوی حوكمیـان گرتۆتـە دەسـت، وەك سـوڵتان عەبدولحـەمید، بوونـی كوردی پێشێل كردووە. جەمعیەتی نـاوبراو هـەوڵی ئـەوە دەدا كـە هـەموو نەتـەوە موسڵمانەكان بە ناوی دین و لەژێر ئالای ئیسلامدا كۆبكاتەوە، ئەم پان تۆرانیزمەی ئیتیحادو تەرەقی نایخوات، زۆر دەمێكە هەرەسی هێناوە.

لەم سـەدەی بیسـتەمەدا، سـەركردەكانی جەمعیـەتی ئیتیحـادو تـەرەقی "كـە هەمووشیان خوێندنیان لە پایتەختە درەوشاوەكاندا تەواو كردووە" كەچی تـازە بـە تازە هاتوون پرنسیپی "دین" لە جیاتی پرنسیپی "نەتەوە پەروەری" بـەكاردەهێنن. ئێمە، هەموومان، دەزانین: میللەتی وا هەیە تەنانەت دینی خۆشیان گۆڕیـوە، بـەڵام دەسبەرداری نەژاد و نەتەوەكەی خۆیان نەبوونـە جەمعیـەتی نـاوبراو، دیـارە ئێسـتا دەستیان لەو پڕۆژەیە هەڵگرتووە كە نەژادە غەیرە توركەكان بكەنە تورك.

لەم ئۆرگانە كوردییە تازەیـەی (ڕۆژی كـورد)دا، لوتفـی فیكـری بـەگ ،كۆنـە ئەندامی مەجلیسی عالیی شـاری دەرسیم، حكوومەتـە تازەكـەی توركیـا دەخاتـە بەردەم، ڕەخنەو لێپرسینەوەیەكی توندەوە، ئەمەش سەبارەت بەوەی كە حكوومەتی ناوبراو نەتەوەی كوردی فەرامۆش كردووە.

"ئەگەر بێداربوونەوەی كورد كەمێك درەنگی پێ چووبێ"، لوتفی بەگ دەڵـێ "هۆیەكەی ئەوە بوو كە كورد ڕێی بۆ خۆش نەكراوە كە بتوانی تێكەڵ بە میللەتانی

شارستان ببێت، بەڵام "ئەمڕۆ کە کورد بێدار بۆتەوە، ئەمە ئەرکی ئێمەیە کە نەهێڵین چیتر لە خەوی غەفڵەت و دوواکەوتندا بمێنێتەوە".

لە کۆتاییدا، زۆر بە گەرمی پیرۆزبایی لە هاووڵاتیە کوردەکان دەکەین و ئاواتەخوازین کە بتوانن لەگەڵ ئەرمەنییەکان دەست لە دەستی یەکتر بنێن بۆ ئەوەی بتوانین، بەکردەوەیەکی هاوبەش و هاوخەباتە، لە دەست ئەو بەڵایەی وڵاتەکەمان ڕزگارمان بێت کە ناوی جەمعیەتی ئیتیحادو تەرەقی‌یە.

mechroutiette, n, 47, p. 40-43, Paris: 1913.

*کورد، هەموو خەڵك دەزانێ، زیرەکییەکی وردیان هەیە، هەروەها بەهرەی ئەوەشیان هەیە کە بتوانن لەناو میللەتانی دیکەدا بتوێنەوە، ئەگەر تا ئەمڕۆ، بە شێوەیەکی گشتی فەرامۆش کرابن لە لایەن حکوومەتی عوسمانییەوە، ئەوا بەرپرسیارێتی ئەم فەرامۆشکراوییە دەکەوێتە ئەستۆی ئیدارەی تورکەکان. ئیدارەی تورك لە جیاتی ئەوەی بە شێوەیەکی چاك سوودیان لێ ببینێ‌و بەکاریان بێنێ، ژیانی هەموویانی خستۆتە هەژاری و نەخۆشی و نەخوێندەوارییەوە..

مەشرووتیەت، ژمارە (٤٠)، (٨-٩، مارس ١٩١٣).

**ئەوەی کوردەکان بە شێوەیەکی ئازاد پیشان دەدات و دەیسەلمێنێ کە کورد ئازادیخوازن، ئەوەیە کە ئافرەتەکانیان هەرگیز پەچە ناپۆشن.

مەشرووتیەت، ژمارە (٤٠)، ل٩ ، مارس ١٩١٣).

***کورد، دووای عەرەب، لە ڕووی سەرژمێرییەوە، بە دووەم نەتەوە دەژمێردرێت لە تورکیا، چونکە ئەمڕۆ ژمارەیان دەگاتە پێنج ملیۆن کەس لە تورکیا. ئەمە لە کاتێکدا تورکی ڕەسەن تەنانەت (٢) ملیۆنیش نابن.

مەشرووتیەت، هـ .س.

کوردەکانی وڵاتی ئێران Perse کـە ژمارەیـان زیاتریشـە، لـە ئاست کێشـەی کوردەکـانی تورکیـا بێدەنـگ نامێننـەوە. کوردەکـانی ئـەوێ بەشـێکی گـەورەی پیشەسازی ئەوێیان بە دەستەوەیە. فەرشی فارسـی هـەرە نایـاب، کـە بـە فەرشـی سنەیی ناودارە، بە دەست و پەنجەی ژن و کچە کوردەکان دروست دەکرێن

بە یەك وشە، کوردەکان گرووپێکی ئەتنیکی زۆر ڕەسـەن پێکدەهێنـن، هەمیشـە ئامادەن بە چەکی خۆیان بەرگری لە بوونی نەتەوەیی خۆیان بکەن، نەك هـەر دژ بە ئەرمەنییە جودا خوازەکـان، بـەڵکو دژ بـە هـەر داگیرکـەرێکی بێگانـەو دژ بـە بنەماڵـەی داگیرکـەری تورکیـش. بۆیـە، کـورد وەك نەتەوەیـەك لـە چوارچێـوەی تورکیادا، پێویستە حسیبی خۆی بۆ بکریت.

mechroutiette, n.,40, P.g, mars 1913.

*کورد هەمیشە بە شیوەیەکی ئاقڵانە ژیاوە لەگەڵ ئەرمەنیـەیکاندا. حکوومـەتی حەمیدیەو حکوومەتی ئیتیحادیەکان بوو کە کوردی لەو ساڵانەی دوواییـدا گلانـدە نیو ئەو چلکاوە پیسەی قەتلوعامی ئەرمەنییەکانەوە.

ئیمەی کورد، ئەمڕۆ، بە قەد دلسۆزەکانی ئەرمینیاو زیـاتریش، شیوەن بـۆ ئـەو قەتلوعامە دەگیرین. لە تۆڵەی ئەم قەتلوعامە و دەنگدانەوەی لـە جیـهاندا، ئـەمڕۆ ئەرمەنییەکان دەیانەوێ دەولەتیکی سـەربەخۆیان هـەبیت و کـورد -وەك کۆیلـە- بخەنە ژیردەسـتی خۆیانـەوە. کوردیـش، بـە شـیوەیەکی سروشـتی، ناتوانـێ ئـەم گریمانەیە قبوول بکـات و بکەویتـە بـن دەسـتی زولـم و ریاکـاری حکوومـەتیکی بیگانەی دیکەوە.

ئەم دوو نەژادە پاکە، پیویستە لە چوارچیوەیەکی قانوونیدا پیکەوە هەلبکەن، لـە پیناو پیکەوە ژیانیکی ئاسوودەو ئارام لە دەولەتی عوسمـانیدا، وەك جـارانی پیـش

قەتلوعامەکە. چونکە کورد و ئەرمەن، هەر چەندە نەژادیان لیکــتر جیـاوازە، بـەڵام هەمان رۆحیــات و ئاکاریـان هەیـە. بـەرژەوەندییان لەوەدایـە کـە هـەر دوولا، بـە شیوەیەکی هاوریيانە لەگەڵ یەکتر بژین.

هەر دوولایان، لە کانگای دلەوە حەز لەوە دەکەن کە چەند ریفۆرمیـك، لەسـەر بنچینەیەکی یەکسانی و دادپەروەرانە بیتە ئارا. ئەم حەزە هاوبەشـەش، وا پیدەچــێ پیویست بێ کە لە خــەباتیکی هاوبەشـدا کۆبکریتــەوە. لـەم بارەیەشـەوە، پیویسـتە هەردوولامان مەنهەجی methodiqur بین.

mechroutiette, n, 40, p,g, mars 1913.

بایەخی ئەم گۆڤارە

١-ئەم گۆڤارە ویستگەیەکی فیکری گرنگی شەریف پاشـایە، یـەکیك لـە قۆناغـەکانی پەرەسەندنی بیری سیاسی ئەم سیاسەتمەدارە کوردەمان بۆ روون دەکاتەوە: پیش ئەوەی باوەر بە "کوردایەتی" بهینیت و داوای دەولەتی سەربەخۆی کوردستان بکات.

٢-ئەم گۆڤارە سەبارەت بەوەی رادیکال لیــبرال بـووە، ئاوینەیـەکی بیگـەردی خـەوش و هەلە و ناتەواوییەکانی حزبـەکانی دیکـە بـووە. هەقیقـەتی هـەموویان پیشـچاو خسـتووە و رادیکالانە لیی کۆلیونەتەوە.

٣-ئەم گۆڤـارە، بەشـیك لـە واقیعـی ژیـانی کوردسـتانی و گـەلی کـوردی لـە سـالانی (١٩٠٩-١٩١٤)دا پیشان داوە، چەند لاپەرەیەکی لـە میـژووی بزووتنـەوەی رزگـاریخوازیی کوردی لەسەر لاپەرەکانی خۆیدا تۆمار کردووە و پاراستوویەتی.

٤-ئەم گۆڤارە بە گەویکی گرنگی جموجولی رۆژنامەگەری کوردی- بە زمانی فەرەنسی لە قەلەم دەدریت.

سەرچاوە و پەراویز:

1-Rouillard clarence DANA: The Turk in the French hidtory, paris: 1938, P.80

2-Bernard LEWIS: the Emergence of Modrne Turkey, ford: 1961. p.55.

3-J.BISLUPSKI: La culture et

l'influence Francaise en Turquie
(1453- 1935) Sorbonne. paris.

4-I. LAGARDE: Notes sur les journau Francais de Constantinople a L'epoqe

revolutionnaire in (Jounal
Asiatique) Paris: 1948 , p.271-276.

5-Francois Georgeon : Apercu sur Ia presse de Ia Iangue francaise en Turquie

pendant Ia periode kemaliste, in
"Collection turciacal , paris :1981

٦-پیشتر، لە ١/١/١٨٦٥دا مافی رۆژنامەگەریتی لە دەولەتی عوسمانیدا، بە تەئسیری قانوونی ١٧/٢/١٨٥٢ی ولاتی فەرەنسا لە بارەی مافی ئازادیی دەربرینی بیروورای رۆژنامەنووسی بلاوکرابۆوە.

7-paul Fasch: Constantinople auv dernieres jours d'Abdul Hamid , paresse:1907

, p.52

8-G,groc , I caglar: La presse francaise de Turquie , Ed.lsis; Istanbul
1985, P.19-28.

9-G.Groc - I. caglar: Ia presse fran- caise de turqnie de 1795 a nos jours, ed. isis.,

15 tanbul: S.D., P. 194.

١٠-فەرهاد پیربال: زنجیرەی ژیاندنەوەی نووسراوە عوسمانییەکان، شەریف پاشاو کۆنفرانسی ئاشتی، گ یەکگرتن، ژمارە ١٣، کۆپنهاگن:١٩٩١،ل ١٠٠-١٠٤

11-mechroutiette, Constitutionnel -~ Ottoman, organ du parti ottoman (I entente Iiberale) sous Ia patronage de G. cheri f - pacha, N.47, Oct. 1913.

12-chris kutschera: Ie mouvement -~ national kurde, ed. flammarion, paris:1979, p.25-45.

١٣-هەمان سەرچاوەی سییەم.

14-cheri f pacha:memorandum sur -Ies revandications dn peuple kurde,

Impr. a — g— I, hoir, paris: 1919, 15 pages.

15-chris kutschera: Ie mouvement national, p. 25 - 45.

16-chris kutschera: le mouvement national, p. 25 - 45.

ئەلبووم

وینەکانی خودی شەریف پاشاو باوکی شەریف پاشا ٠(سەعید پاشای خەندان)، هەروەها وینەی برایەکانی و ژن و مندالەکانی، هەروەها ئەوانی تریش کە لیرەدا پیشاندراون ، لە ماوەی سالانی (١٨٨٧–١٩٢٠) لە ئەستەمبول و بەغدا و قاهیرە یان لە ژنیف و پاریس و لەندەن بە کامیرای کوردناسەکانی ئەوروپا یان لە ستۆدیۆکانی ئەستەمبول و ئەوروپا گیراون.

هونەری فۆتۆگرافی لە سالی (١٩٠٠) بەملاوە، لە ریگای بەغداو بە تایبەتیش لە ریگای ئەستەمبولەوە، واتە لە ریگەی ئەو وینەگرە ئەرمەنیو جوولەکە و رۆژئاواییانەوە کە لە ئەستەمبول و بەغدا دەیان، گەیشتە ناو ئەو سیاسەتمەدارو رووناکبیرە کوردانەی لە ئەستەمبول و بەغداو شارە گەورەکانی دەولەتی عوسمانیدا دەژیان.

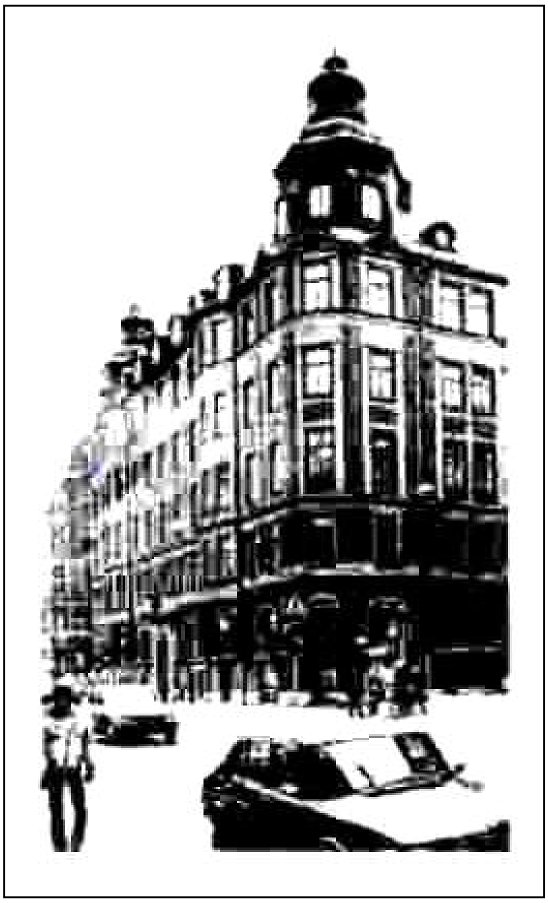

مالی شەریف پاشا لە ستۆکهۆلم لە شەقامی کۆمەندۆرگاتان، ژمارە ٣٢
Kommendorgatan 32

ئەمینە خانم، کچی مامی مەلیک فاروق خێزانی ژەنەڕاڵ شەریف پاشا

(شەریف پاشاو ساڵح بەگو مەلەك خانمی کچی شەریف پاشا
لەنێوانیاندا ڕاوەستاوە.)

(شەریف پاشاو کچەزاکەی)

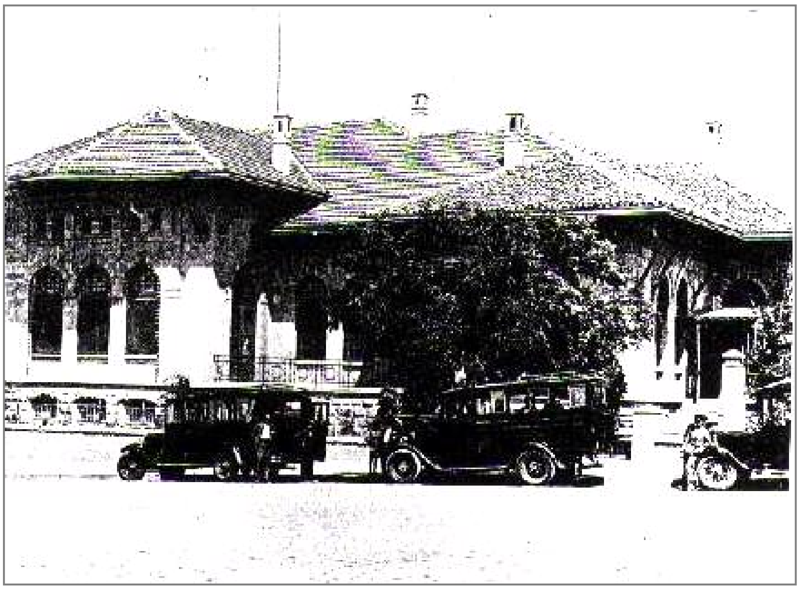

بارەگای حزبی ئیتیحادو تەرەقی لە ئەستەمبۆڵ ١٩١٨

شەریف پاشا لەگەڵ سەفیری میسر لە ڕۆما، لەگەڵ کچەکەی و
زاواکەی لە ساڵی ١٩٤٦

کچە گەورەکەی شەریف پاشا (شەریفە خانم)

شەریف پاشا لە نایت کلەبیکدا کاریکاتیری هونەرمەندی سویدی
Albert Engstrom

شاری سلیمانی، هەوارە کۆنەکەی شەریف پاشا کە لە سالی ١٨١٧
لە لە ندەن وینەی کیشراوە لە لایەن ولیەم هیود W.Heude
لە کتیبی Avoyage up the persien

سالح بەگ زاوای شەریف پاشا

د. عەبدوڵا جەودەت دامەزرینەری ئیتیحاد و تەرەقی
هاوریی ژەنەراڵ شەریف پاشا

سەرۆك وەفدی ئەرمەنیەكان
نووبار پاشا ١٩١٩

سەرۆك وەفدی كوردان،
شەریف پاشا ١٩١٩

ژەنەراڵ شەریف پاشاو

ئیمزاکەی لە سالی ١٩٠٨

ئۆسکاری دووەم، پاشای سوید میدالیا لە یەخەی ژەنەراڵ دەدات

ژەنەراڵ شەریف پاشا
بە کامیرای سەلما جاکۆبسن لە ساڵی ١٨٩٩

ỐAEL T##hEÊlÕ²#1#h##

Ð½@ÂLo?c@Ë

cgÊµ "Ð} ÑÁ@µÐÌËi?Ê_?c ÒÏg@G Ð¹

0HPRUDQGXP VXU/HV5HYHQGLFDWLRQV
GX3HXSOH0DXUGH

LPSULPHULH $ * / +RLU 5XHGXHOWD
3DULV SDJHV

[illegible]

[illegible]